

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

КОБА ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ

2022 р.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Завідувач кафедри педагогіки

доктор педагогічних наук,

доцент

Сопівник Р.В

«» вересня 2021 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Коба Олег Вікторович
Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»

Освітньо-професійна програма: «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Тема магістерської роботи: «Риторична культура викладача вищої школи засобами інформаційних технологій»

затверджена наказом ректора НУБіП України від № від р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2022 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Закон України

«Про освіту», Концепція національного виховання студентської молоді,

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Розкрити зміст понять «риторика», «риторична культура», «виявити

ефективність формування риторичної культури у студентів»; визначити їх характеристики.

2. Дати характеристику сучасній риторичній культурі, розкрити суть розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій.

3. Дослідити використання сучасних інформаційних технологій для формування професійного потенціалу студентів в освітньому процесі.

Дата видачі завдання «» вересня 2021 р.

Керівник магістерської роботи

Кучай О. В.

Завдання прийняв до виконання

Коба О. В.

Магістерська робота на тему «Риторична культура викладача вищої школи засобами інформаційних технологій» складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Обсяг магістерської роботи 85 сторінок, у списку використаної літератури наведено 48 літературне джерело. У роботі подано 2 таблиці.

У вступі до магістерської роботи визначені актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, теоретична значимість.

У першому розділі, який називається «**Теоретико-методологічні основи дослідження риторичної культури як елемента професійної**

діяльності», розглянуті такі питання: культура спілкування, використання інформаційних технологій в навчальному процесі закладу вищої освіти;

висвітлено основні засади використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти; розглянуто зміст

понять «риторика», «сучасна риторика», «риторична культура», класифікація та характеристики загальних понять.

У другому розділі, який називається «**Педагогічна технологія формування та розвитку риторичної культури майбутніх фахівців**

засобами інформаційних технологій» розглянуті такі питання: розгляд педагогічних технологій для формування та розвитку риторичної культури у

майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій, розгляд риторики як предмету культуро-творчого інтегруючого характеру, розвиток риторичної

культури у вигляді експериментального курсу, виявлення ефективності формування риторичної культури у студентів закладів вищої освіти для

покращення професійної підготовки у розвитку та вдосконаленні особистості спеціаліста.

У висновках було виконано узагальнення результатів щодо оволодіння студентами риторичною культурою, висвітлено ключові розділи

кваліфікаційної роботи, розглянуто зміст понять «риторика», «сучасна риторика», «мислемовна діяльність», узагальнено класифікацію та

характеристику цих понять, розкрито загальні принципи формування та

розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій; показано структуру та зміст експериментального курсу, форми та методи оволодіння риторичною культурою; виявлено ефективності формування риторичної культури у студентів закладу вищої освіти.

Ключові слова: інформаційні технології, заклади вищої освіти.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ЗМІСТ

РЕФЕРАТ	5
ВСТУП	8
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЕЛЕМЕНТА	
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	12
1.1. Риторика як інтеграційна галузь гуманітарного знання.....	12
1.2. Риторична культура: поняття, складання, функції.....	23
1.3. Мовленнєве спілкування у структурі професійної діяльності фахівця.....	26
1.4. Формування риторичної культури особистості у цілісному педагогічному процесі.....	33
1.5. Основні засади використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі ЗВО.....	36
Висновки до першого розділу.....	45
РОЗДІЛ II. ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА	
РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	
ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	47
2.1. Загальні принципи формування та розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій.....	47
2.2. Структура та зміст експериментального курсу.....	53
2.3. Форми та методи оволодіння риторичною культурою.....	56
2.4. Виявлення ефективності формування риторичної культури у студентів (результати дослідження).....	70
Висновки до другого розділу.....	79
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82

ВСТУП

НУВБІП УКРАЇНИ

Актуальність даної теми. Нині в Україні триває процес реформування всієї системи вищої освіти. Основна спрямованість цієї реформи полягає у його гуманізації, що означає докорінну переорієнтацію ціннісних установок, нормативних регуляторів, цілей та завдань навчального процесу.

НУВБІП УКРАЇНИ

Така орієнтація означає створення необхідних передумов розвитку творчих здібностей студентів, гармонійного формування їх інтелектуальних, професійних, естетичних і моральних якостей. Інакше кажучи, завдання

НУВБІП УКРАЇНИ

вищої школи готувати не просто вузькопрофесійного фахівця, а різнобічного професіонала, особистість, здатну до різних сфер діяльності, що має високий рівень культури.

НУВБІП УКРАЇНИ

Зі зростанням ролі гуманітарної освіти, що підвищує загальнокультурний розвиток особистості, а не лише з здобуттям професії, безпосередньо пов'язані надії на розвиток воістину культурної функції системи освіти в цілому та у підготовці фахівців у галузі інформаційних технологій, зокрема. Тому формування риторичної культури, що підвищує

НУВБІП УКРАЇНИ

загальнокультурний рівень, сприяє виявленню гуманістичних засад та вдосконаленню психічних якостей та властивостей особистості. Усвідомлення значущості риторики у системі саморозвитку фахівця стає важливою складовою моделі професійної підготовки фахівця засобами інформаційних технологій.

НУВБІП УКРАЇНИ

В основі діяльності фахівців засобами інформаційних технологій лежить, перш за все, комунікаційний аспект. Тому в процес підготовки таких фахівців включаються дисципліни, що ніколи раніше не були елементом даної профільної освіти, наприклад, культура мови, риторика, діловий етикет, культура ділового спілкування. Специфіка нових професій полягає не

НУВБІП УКРАЇНИ

лише у пропаганді, а й у демонстрації корпоративної культури як нового атрибуту суспільної поведінки, а також є свідченням позитивних змін, які відбуваються останніми роками у системі освіти.

Таким чином виникає потреба в поглибленому дослідженні такого компонента цієї освіти, як риторична культура. Відродження риторики як галузі науки та як навчального курсу обумовлено низкою причин. Але, перш за все, новий курс риторики — це вияв справжньої гуманізації освіти, уваги до активної особистості, що володіє новими формами мовного спілкування вже на етапі навчання у ЗВО.

Крім того, актуальність оволодіння риторичною культурою, її нагальна необхідність для професійної підготовки фахівців засобами інформаційних технологій обумовлена явним зниженням рівня їх мовної культури, що сталося останнім часом, загальною девальвацією духовних цінностей, неповагою до класичних традиційних норм мови, відсутністю елементарних мовних знань. Невипадково громадська думка традиційно пов'язує уявлення про мовної культури фахівця засобами інформаційних технологій з вкрай низьким її рівнем.

Тому базовим елементом професійної підготовки фахівців засобами інформаційних технологій мають стати знання та навички, що сприяють усвідомленню себе як особистості та індивідуальності, що розуміє закономірності мислемовної діяльності, що володіє способами регуляції поведінки та відносин у людському співтоваристві.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства відбувається поступове, але неухильне усвідомлення ролі та значення культури спілкування, активної мовної діяльності, розвитку мови, набуття риторичних навичок. Отже, актуальність нашого дослідження визначається існуючою нині потребою у підготовці фахівців високого професійного рівня, які мають різнобічну підготовкою.

Мета дослідження - розкрити важливість риторичної культури у професійній діяльності та розробити педагогічну технологію формування риторичної культури у майбутніх фахівців.

Об'єкт дослідження - процес формування риторичної культури фахівців.

Предмет дослідження - методи та засоби формування риторичної культури фахівців при навчанні, підготовці та перепідготовці в ЗВО.

Завдання дослідження:

1. Дослідити роль та функції риторичної культури у підвищенні якості професійної підготовки майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій.

2. Дослідити рівні сформованих базових риторичних знань та умінь засобами інформаційних технологій.

3. Виявити фактори, що впливають на формування риторичної культури у фахівців засобами інформаційних технологій.

4. Експериментально перевірити педагогічну технологію та методику формування риторичної культури фахівців засобами інформаційних технологій.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз та теоретичне узагальнення літературних джерел, педагогічне спостереження, педагогічний експеримент із впровадження у навчальний процес системи риторичної підготовки фахівців, опитування, анкетування, індивідуальні та групові бесіди, тестування рівня підготовленості фахівців та рівня сформованості їх риторичних знань, методи математичної статистики.

Теоретична значимість дослідження у тому, що здійснено комплексне дослідження соціокультурного феномена — риторичної культури у його змістовному та особистісному аспектах, які раніше не піддавалися спеціальному вивченню з позицій підвищення ефективності мовної діяльності спеціаліста; вперше поставлена проблема вивчення та формування риторичної культури як елемента професійної та особистісної культури фахівця засобами інформаційних технологій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано новий підхід до дослідження риторичної культури як необхідного компонента змісту гуманітарної освіти та як найважливішої властивості особистості

спеціаліста засобами інформаційних технологій; здійснено системне дослідження формування риторичної культури в сукупності всіх її складових у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій в умовах навчального процесу; у роботі зроблено спробу побудувати педагогічну систему викладання риторики, що найкраще відповідає завданням риторики як науки.

Практичне значення результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані при розробці інноваційних технологій, орієнтованих на гуманізацію та гуманітаризацію освіти, на загальнокультурний розвиток особистості спеціаліста. Результати дослідження знайдуть також своє застосування у педагогічній практиці: у читанні курсу лекцій з риторики з професійної культури, в рамках курсу з мови, а також при розробці спецкурсів, пов'язаних з проблемами спілкування.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЕЛЕМЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Риторика як інтеграційна галузь гуманітарного знання

Термін "риторика" в сучасній науці про мову сприймається як прикладна дисципліна, покликана формувати мовну особистість людини. Її фундаментальною базою є лінгвістика, психологія та культурологія. Крім того, на думку ряду вчених, риторика знаходиться на межі між повідомленням та мистецтвом, зберігаючи спільні для них риси. Але чим тісніший зв'язок риторики з мистецтвом, тим очевидніший і сильніший її вплив на особистість. А особисті якості спеціаліста з давніх-давен прогресивні уміння вважали визначальним фактором успіху [4].

Сучасна риторика - сплав науки і мистецтва, теорія та майстерність ефективною (доцільною, що впливає, що гармонує) мови. Предметом сучасної загальної риторики служать загальні закономірності мовної поведінки, які у різних ситуаціях спілкування, сферах діяльності, і практичні можливості використання їх у тому, щоб зробити мову ефективною. Ефективність мови визначається найменшими втратами в процесі її передачі від того, хто говорить до слухача у всіх трьох типах інформації, які зазвичай містяться в мові: понятійно-логічної, оцінної, емоційної. Доцільність мови - її відповідність мети того, хто говорить, його мовленнєвий намір. Вплив мови - її здатність пробудити розум і почуття, схилити слухача спочатку прислухатися, прихильно і зацікавлено, а потім змусити прийняти ту картину світу, яку запропонує йому той, хто говорить. Гармонізуюча роль мови полягає в необхідності забезпечення найкращого порозуміння між людьми, конструктивного вирішення конфліктів, що виникають, об'єднання учасників спілкування.

Дослідників риторики протягом багатьох століть завжди хвилювало питання, яке справді можна назвати «вічним»: що є риторика — наука, мистецтво, ремесло (технологія)? Інакше висловлюючись, який статус такого феномена, як риторика?

У різні часи, у різних державах, у різних культурах це питання вирішувалося дуже своєрідно. Так, наприклад, Аристотель зводив риторичку на рівень науки, Квінтіліан та його послідовники в європейській культурі розглядали риторичку як «чисте» мистецтво, Демосфен і Цицерон, а також багато пізніших представників європейської культури, включаючи і сучасних, дивилися та дивляться на риторичку як на синтез мистецтва та науки. У американській культурі акцент робиться головним чином технологічну бік риторички (риторичка як ремесло). Нарешті, в російській культурі, за нашими спостереженнями, ставлення до риторички було швидше за все синкретичним (це наука, мистецтво та ремесло одночасно).

Сьогодні, знову повертаючись до питання статусу риторички, ми, з культурологічних традицій, схильні вважати, що риторичка — це своєрідний синтез науки, мистецтва і ремесла (технології), що може мати теоретичну, методичну та практичну сторони і представляти в їх сукупності цілісне вчення [48].

Безперечно, що не менш важливим є також питання про характер даного вчення, яке, як нам здається, цілком і повністю зумовлене специфікою вищезгаданого, тобто носить смисловий, діяльнісний і навчальний характер.

Отже, сучасна риторичка розуміється нами як вчення про смислове, образне вираження мови, що має своєрідний феномен культури людини.

Відстоюючи точку зору на риторичку як на самостійний і унікальний культурний феномен, Є.А.Юніна визначає риторичку як науку про закони управління мислемовною діяльністю і при цьому підкреслює, що риторичка - це насамперед така наука, об'єктом якої головним чином є думка (розумна діяльність), а чи не сама мова, що залишається ключовим поняттям лінгвістики.

Розкриваючи гуманістичну функцію риторики, автор розглядає останню як із чинників інтенсивного шляху розвитку, тим самим підкреслюючи глибоку вкоріненість риторики у системі культури та її високий, власне філософський статус.

Філософська основа пропонованої автором риторичної концепції є, по суті, класичну раціоналістичну парадигму філософствування, що робить свій акцент на мисленнєвій діяльності, на її суворій нормативності («закони» риторики) та ефективності як діяльності управлінської [12].

Погоджуючись в основному з точкою зору О.А.Юніною, ми вважаємо, що сучасну риторичну діяльність можна розуміти як філософсько-дидактичне вчення про «закони» управління мислемовною діяльністю. Здається, що у цьому визначенні, з одного боку, зберігаються класичні складові змісту риторики, з іншого боку, це зміст має тенденцію до розширення і наповнюється сучасним змістом.

Звернемося до розгляду ключових понять, що входять до складу цього визначення. Насамперед нас цікавить поняття «мислемовна діяльність».

У процесі роздумів виникає низка істотних питань: чому мислемовна, а не мовна? Чи є якась відмінність одного поняття від іншого?

Нам здається, що це два поняття принципово різні, оскільки перше визначає специфіку риторики, друге - специфіку лінгвістики.

Причому кожен компонент даного поняття (ідея, мова) наповнюється своїм, відмінним від іншого, змістовим змістом. Доречність вживання терміна «мисленнєва діяльність» багато в чому детермінована поняттям «логос». Логос, як відомо, - це найважливіше поняття класичної риторики, яке, на думку А.Ф.Лосева, треба тлумачити не стільки як слово, що втілює думку, скільки як ідея, виражену, матеріалізовану, втілену в мові. Звідси і народжується термін «мисленнєва діяльність».

У зв'язку з аналізованим питанням безперечний інтерес нам представляє також висловлювання М.Хайдеггера у тому, що «думка дає бутню слово».

Визначимось тепер із точнішою інтерпретацією поняття «мова», яке, з риторичної точки зору, має інше смислове наповнення на відміну від лінгвістичного підходу [34].

«Мова» в нашій концепції сучасної риторики є найбільш загальним, інтегрованим поняттям, в якому синтезовано власне слово, поведінку, комунікацію, психофізіологічну природу суб'єкта з його жестами, мімікою, зовнішнім виглядом, станом психічного та фізичного здоров'я. Інакше висловлюючись, будь-який виявлений суб'єктом спосіб висловлювання думки ми умовно називаємо «мовою».

Наступне поняття, яке нас цікавить, - це поняття «діяльність», яке у філософській та психологічній літературі розглядається як специфічно-людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільну зміну і перетворення в інтересах людей. Будь-яка діяльність включає у собі мету, кошти, результат і процес діяльності. Невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість.

Отже, можна сказати, що мислемовна діяльність - це процес усвідомленого використання, застосування людиною думки, вираженої в мові у певних цілях.

Тим не менш, хоча це і усвідомлене застосування суб'єктом думки/мовлення, слід уточнити характер, спрямованість та зміст такого застосування. Саме тому в центрі уваги риторики не просто мислемовна діяльність, а керована мислемовна діяльність, а це, у свою чергу, вимагає розгляду такого поняття, як "управління" мислемовною діяльністю.

Під управлінням мислемовною діяльністю зазвичай розуміється процес цілеспрямованого впливу суб'єкта на думку/мова (об'єкт) з метою її ефективного функціонування та розвитку, а також отримання зворотного зв'язку (віддачі). Основним показником керованої мислемовної діяльності є її ефективність, яка визначається формулою: мінімум витрат та максимум результату [41].

Названий процес управління ґрунтується на трьох складових:

- системність мислемовної діяльності,
- конструктивна спрямованість мислемовної діяльності,
- дієвість мислемовної діяльності.

Перше передбачає спочатку упорядкування мислемовної діяльності, потім - її класифікацію.

Друге означає вибір суб'єкта між злом і добром, інколи ж між меншим і більшим злом (перш ніж сказати чи зробити — необхідно подумати, як матеріалізовані думки вплинуть інших суб'єктів) і виховання відповідальності за якість своїх думок (моральний вибір), тобто це є нічим іншим, як орієнтація розуміння іншого «я».

Нарешті, третій спирається на рефлексію та критичну діяльність суб'єкта, спрямовану на дослідження того, що вийшло і що не вийшло у процесі діяльності, аналіз причин невдач, пошук варіантів вирішення (виходів із важких ситуацій), а також покращення того, що вже так чи інакше реалізовано [13].

Таким чином, у запропонованій концепції сучасної риторики поняття «управління» наповнене філософсько-культурологічним змістом і передбачає орієнтацію на ціннісні людські якості, а саме: прагнення до краси (системність думок та логічність мови), добра, відповідальності, а також здатність до вибору, активності, самооцінки, самовдосконалення.

Очевидно, щоб керувати мислемовною діяльністю, необхідно правильно оцінювати співрозмовника (аудиторію) та володіти відповідними технологіями («законами» риторики), яким риторика і навчає.

Знання та застосування цих «законів» сприяє розвитку ефективного мислення, інтелектуальних можливостей. Отже, риторика насамперед вчить людину грамотно мислити: «Все, що маєш намір ти сказати, розглянь насамперед у своєму розумі, бо в багатьох мова передусє і саму думку»

(Сократ). "Перш ніж видустити слова з нижньої частини голови, пропусти їх спочатку через верхню частину" (Цицерон).

Після того, як суб'єкт пройшов усі етапи народження та організації думки, він робить наступний крок – починає працювати над другою стороною мислемовної діяльності – власне промовою як найбільш універсальним засобом вираження думки. Раніше в процесі роботи з формулювання думки суб'єкт, природно, використовував мовні засоби, але увагу акцентував головним чином на мисленнєвій стороні. Зараз він ніби виходить на розуміння того, що навіть найцінніші думки можуть бути марно втрачені, якщо вони не наділені дієвою словесною формою, тобто для того, щоб переконати або з іншою метою впливати на інших, необхідно ретельно зважувати кожне слово [12].

Таким чином, на перший план виходить тут мовленнєвий «закон» риторики, який передбачає логічно збудований вираз думки у дієвій словесній формі. Дієва словесна форма є систему комунікативних якостей мови (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доречність).

Отже, мовленнєвий «закон» – це вербальна мислемовна діяльність, суттєвими ознаками якої є глибинність та чіткість. Глибоко мислити – це вміння за допомогою слова проникати в сутність явища, що вивчається. «Що незрозуміло висловлюєш, те й незрозуміло уявляєш», – говорить давньогрецький афоризм. Чіткість мислемову діяльність розуміється нами як вміння відбирати мовні засоби з погляду їх адекватності розумового змісту.

Перспективно мислити означає вміння суб'єкта відпрацьовувати кожну конкретну ситуацію, тобто своєчасно підбивати підсумки, отримувати уроки і завдяки цьому просуватися шляхом вдосконалення [10].

Процес організації мислемовної діяльності передбачає два моменти: створення задуму (народження ідеї) і підготовку його запуску в суспільство. Такий підхід аж ніяк не суперечить риторичним традиціям, згідно з якими формування та розвиток мислемовної діяльності здійснюється послідовно-ступінчасто: винахід (інвенція), розташування (дипозиція), вираз (елокуція) тощо. Більше того, цей підхід сприяє, на наш погляд, вирішенню «старого» протиріччя, суть якого полягає в тому, що виділення кожного ступеня окремо

значною мірою формалізує мислёмовний процес, оскільки насправді всі шаблі настільки взаємопов'язані (одна природно впливає з іншого), що межа між ними має вельми умовний характер [1].

Наше розуміння риторики ґрунтується також на традиціях Аристотеля, у працях якого концепція змістовної риторики представлена в найцілішому вигляді, М.В.Ломоносова, Н.В.Кошанського, К.П.Зеленецького, які продовжили і розвинули аристотелівський напрямок у риторичі, а також на традиціях сучасних учених — В.В.Одінцова та С.Ф.Іванової, у роботах яких відновлено цінний риторичний досвід, накопичений нашими предками, і набула свого подальшого розвитку концепція риторики як філософсько-дидактичної науки, призначеної для формування в людині ефективної мислёмовної діяльності.

Вже запропонована нами концепція розгляду риторики як науки про «закони» управління мислёмовною діяльністю, тобто про «закони», що визначають ефективність цієї діяльності, не суперечить аристотелевському тлумаченню риторики як науки, що розвиває "здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета".

Подане нами визначення риторики не суперечить і підходу С.І.Гіндіна, який розуміє риторику як науку про умови та форми ефективної комунікації. Відповідно до нашої точки зору, умови і форми ефективної комунікації є одним із компонентів управління мислёмовною діяльністю, тобто мисляться нами як одна із складових риторики [22].

При визначенні статусу риторики важливо як відповісти питанням, що таке риторика, а й з'ясувати, у чому її специфіка. Такий підхід, здається, дозволить точніше визначити місце риторики серед споріднених їй наук та її ставлення до цих наук.

Сучасним дослідникам риторичної науки її своєрідність бачиться в наступному:

1. Риторика - комплексна наука, тобто її місце, як зазначалося вище, - на "стику", перетині (причому багаторівневому) низки наук (філософії, культурології, логіки, психології, лінгвістики, етики, естетики, сценічної майстерності). Інакше висловлюючись, риторика хіба що вбирає у собі з інших наук такі змістовні компоненти, що у системі визначають риторичну науку про закони ефективної діяльності. Причому кожен компонент, перетинаючи і взаємодіючи з іншими, наповнюється якісно іншим, перетвореним змістом, ніж було у складі тієї чи іншої науки. Отже, риторика - це просте складання різних змістовних компонентів, а наука, яка інтегрує у собі необхідні знання. Подібне уявлення про неї можливе тому, що багато спільного для всіх перерахованих наук полягає не тільки в мовній діяльності, а й у формах її вираження, які можуть розумітися як текст [16].

Проте своєрідність риторики, отже, і на відміну інших наук проявляється, по-перше, у цьому, що у центрі її уваги перебуває як речемислова діяльність, а й мислемовний аспект, тобто риторично цікавлять одночасно обидві сторони мислемовної діяльності, що визначається самою специфікою риторичної науки про закони управління мислемовною діяльністю, мети якої - враження, сприйняття, переконання. По-друге, риторика вивчає текст не так на одному, але в різних етапах його існування (породження тексту, текст як процес, текст як продукт).

Зауважимо, що для риторичної науки особливий інтерес представляє такий вид тексту, як публічна мова, яка за своїми характеристиками має бути правильною, ясною, точною, короткою, доречною, виразною. Оскільки названі мовні якості є предметом дослідження різних лінгвістичних наук, так взаємозв'язок риторичної науки, культури мови, прагматики, стилістики не викликає жодних сумнівів, і навіть більше того, ці науки здатні, на наш погляд, бути джерелами розвитку одна для одної.

Завдання риторичної науки, здається, полягає у відборі та систематизації таких смислових компонентів з наведених вище мовних характеристик, які

дозволяють публічному мовленню повноцінно здійснювати функцію переконання (ефективного впливу).

Розглянемо "механізм" взаємодії риторики зі стилістикою, культурою мови та прагматикою.

У риторичі завжди велика увага приділялася розвитку такої мовної якості, як доречність мови. Ця якість досить міцно спирається на функціонально-стилістичний фундамент вивчення закономірностей функціонування мови у різних сферах спілкування. У цьому сенсі стилістика стосовно риторики постає як теоретична наука, а риторика стосовно стилістики – як прикладна [2].

Оскільки в риторичі значну роль відіграє вміння впливати на співрозмовника, тобто вміння порушити в ньому потрібні емоції і почуття і керувати ними з метою захопити, спонукати до дії, то до вельми важливих якостей промови риторичі відносять також виразність, в чому проявляється пафос мовця (внутрішня переконаність). Ця якість, як відомо, є предметом дослідження прагматики, однак, якщо прагматика займається вивченням лінгвістичних та психолінгвістичних закономірностей категорії виразності, то завдання риторичі полягає в тому, щоб вміло скористатися продуктом прагматичних досліджень, тобто реалізувати його у публічній мові. Інакше кажучи, риторика не претендує всю категорію виразності, лише ті її компоненти, які актуалізують функцію переконання. Таким чином, риторика і прагматика, будучи науками прикладного характеру, все ж таки не тотожні за своєю суттю і знаходяться, ймовірно, щодо перетину [4].

Цілком закономірним є також зв'язок риторичі з культурою мови, що вивчає такі комунікативні якості мови, як правильність, ясність, точність, стислість, які в системі створюють такий феномен, як «шляхетність» мови.

Громадська мова поза цією властивістю, з погляду, неспроможна претендувати на успішну реалізацію своєї функції – захоплювати, насолоджувати, переконувати. Якщо культура мови досліджує перераховані комунікативні якості більше в статичі (кожна якість вивчається як би окремо

для того, щоб повніше охарактеризувати його, і розглядається як відносно самостійне), то риторика досліджує ці ж якості в динамічному аспекті (вивчаються різні варіанти комбінації даних якостей як один з одним, так і з іншими мовними якостями (залежно від ситуації спілкування). Інакше, культура промови — перший необхідний щабель, призначення якого бачиться у виявленні закономірностей поєднання (ієрархії) комунікативних якостей промови у різних видах публічної промови.

Отже, риторика нам бачиться цілком самостійною наукою, що передбачає свою систему законів та предмет дослідження, а також чітку функціональну спрямованість. Причому риторика не лише не заважає, а навпаки, активно сприяє іншим наукам у розвитку інтелектуального та духовного потенціалу людини.

Далі, своєрідність риторики проявляється також у тому, що їй притаманний якийсь універсалізм, а саме:

- риторика існує не заради риторики, а є у відомому сенсі технологією, моделлю, каркасом, який можна наповнити будь-яким предметним змістом (економічним, політичним, педагогічним тощо), від чого останнє актуалізується, вибудовується в систему і отримує найбільший корисний ефект від своєї реалізації, оскільки керована мислемовна діяльність дозволяє людині якісніше (чітко, ясно, точно, логічно) викласти будь-який предмет промови, у результаті очікується досить високого рівня розуміння цього з боку сприймають мова. Інакше кажучи, предмет промови лише виграє від цього, якщо буде пропущений крізь призму риторики, тобто збудований і піднесений її законам [19].

Риторика розвиває в людині цілу систему особистісних якостей: культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудицію), мови (правильність, виразність, коректність, точність, розкутість), спілкування (повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення одnodумців, відповідальність за своє слово. Можна

припустити, виходячи з особистого та професійного досвіду, що риторика – найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини.

Універсальність риторики полягає також у її необхідності людині будь-якої професії, навіть незалежно від того, чи пов'язана його професійна діяльність з умінням спілкуватися, говорити, оскільки вміння керувати своїм мисленням та мовою, як правило, дає можливість людині набагато повніше реалізувати себе, свої здібності у вибраній спеціальності, тобто ефективна мислемовна діяльність - основа професіоналізму. За даними наших спостережень, багато людей будують свою діяльність за законами риторики,

але роблять це найчастіше інтуїтивно, неусвідомлено. Проте це свідчить про те, що риторика потрібна людині, і що раніше вона опанує цю науку, то швидше вийде на шлях самореалізації [5].

Своєрідність риторики відзначається також нами й у її якості, як системність. Звичайно, будь-яка інша наука має цю якість, але в риторичі вона більш актуалізована, ніж будь-де, оскільки риторика спеціалізується на навчанні даної якості. Внаслідок чого риторичі в процесі навчання, мабуть, має бути відведена роль першооснови, "першої цеглинки" освіти людини; риторика закладає основи системної мислемовної діяльності. І як наслідок, у людині формується системне бачення світу, відбитого у різноманітті спецпредметів, тобто риторика – це систематизатор процесу навчання (навчання у ХІІ-ХІХ ст. ґрунтувалося саме на цьому підході, який і зараз зберіг своє значення).

Риторика - це наука, що знаходиться в безпосередньому відношенні до категорії морального (у цьому ми також бачимо її своєрідність) це є найважливіше доданок риторики, тобто поза етосом (моральної позиції) риторика руйнується вироджуючись в демагогію, словоблуддя. Тим самим риторика виступає в ролі своєрідного індикатора, що виявляє наявність або відсутність моральної підстави у вчинках суб'єкта, що впливає, як тільки той, хто говорить, забуває про принцип "не нашкодь іншому", - так моментально змінюється характер його впливу на іншого суб'єкта з переконання

перетворюється на маніпуляцію, і весь арсенал риторичних засобів (вже антириторичних) прямує на руйнування особистості - придушення, приниження, залякування, підпорядкування і т.д.

Розглянуті ознаки - інтеграційність, універсалізм, прикладна спрямованість, системність, моральна обумовленість, - що визначають своєрідність риторики як науки, дозволяють їй здійснювати цілісний підхід розвитку особистості.

1.2. Риторична культура: поняття, складання, функції

Риторична система у своїх основних рисах склалася вже в античності та у своїй вихідній формі становить передумови сучасної загальної та прикладної риторики. Теоретичний фундамент будується на антропологічному підході до мовної здібності, яка сприймається як природна здатність людини, вдосконалювана у вигляді синтезу науки, мистецтва і ремесла.

Уміння говорити, або ораторське мистецтво, передбачає вміння точно формулювати свої думки, викладати їх доступною для співрозмовника мовою, орієнтуватися у спілкуванні на реакцію співрозмовника.

Риторика, виконуючи свої функціональні завдання, протягом понад дві тисячоліття впливала як формування духовного образу учнів, а й у їх мовленнєве поведінка у суспільстві та культуру промови. Але найбільше навчання риторичі впливає на риторичну культуру [33].

Значення терміна «риторична культура» чітко співвідноситься з гуманітаризацією, з поняттям про риторичну освіту як цілеспрямований процес пріоритетної зміни моральних, розумових, мовних властивостей особистості, що має риторичну культуру. Саму ж риторичну культуру можна

як сукупність знань, умінь і навиків (як вербального, і невербального характеру), які забезпечують особистості комфортне, раціонально організоване мовленнєву взаємодію спілкування і ефективне вирішення завдань спілкування.

Структура риторичної культури у її предметно-змістовному, або предметно-освітньому вираженні, співвідноситься з інтегративним аспектом гуманітаризації освіти, його спрямованістю на цілісну особистість.

Цінність риторичної культури полягає в тому, що вона здатна актуалізувати в суб'єкті такі якості, завдяки яким він стає духовною особистістю та яскраво вираженою індивідуальністю.

Емоційна культура розглядається як адекватні способи сприйняття та реагування у ситуаціях міжособистісної взаємодії. Культура мислення постає у вигляді специфічних форм пізнавальної діяльності, спрямованої на сприйняття та породження текстів, що відповідають задуму та достовірно відображають дійсність. Культура мислення включає логічну культуру, під якою маються на увазі такі виявляються в мовленні якості мислення, як здатність виразно (тобто ясно і недвозначно) викласти зміст основних ідей, несуперечність у міркуванні, послідовність переходу від однієї думки до іншої, доказовий (тобто спирається на аргументи) виклад матеріалу.

Культура мови постає як володіння мовними нормами, і навіть сукупність комунікативних властивостей промови, адекватних конкретним комунікативним ситуаціям. Психологічна культура сприймається як єдність знань, що відбивають закономірності психічної діяльності, і вміння застосовувати ці знання за умов роботи з людьми. І, нарешті, етична культура розглядається як знання [30].

У суб'єктному значенні термін «риторична культура» звернений до особи, що розглядається як комунікативно активний суб'єкт, який сприймає та продукує інформацію, керується у своїй діяльності певними ціннісними установками, стратегіями та планами, звичаями та правилами, що

регламентують вирішення комунікативних завдань. Це конкретизує мету навчальної діяльності, що забезпечує формування риторичної культури особистості спеціаліста.

Усе сказане вище підводить нас до ще одного важливого аспекту вивчення риторики - розкриття основних її соціальних функцій, тобто розуміння цінності риторичних знань у сучасному соціумі. У науковій літературі виділяється шість таких функцій.

1. Розширення та поглиблення свідомості людини, що веде до якісної зміни її світосприйняття та світогляду.

2. Виникнення ціннісного ставлення людини до життя, тобто риторика дає можливість розуміння життя як найбільшої цінності в різних її проявах (вдалих і невдалих).

3. Поява у суб'єкта усвідомленої потреби у самопізнанні та розвитку, що є найважливіша умова людської еволюції та перетворення світу.

4. Усвідомлення суб'єктом цілісного підходу розвитку особистості: розвиток всіх шести проявів розумової енергії (інтелекту, емоцій, промови, поведінки, комунікації, тіла).

5. Орієнтація суб'єкта розуміння, що сприяє прочитанню смислів, прихованих у зовнішніх проявах життя.

6. Занурення суб'єкта у світ духовності з метою осмислення та переосмислення свого земного буття.

Отже, з погляду соціокультурної інтерпретації, риторика — це з духовних форм буття людини у її діяльнісному заломленні.

Нам видається, що названі соціальні функції риторики можуть бути трансформовані в конкретні риторичні вміння, розвиток яких має здійснюватися на різних етапах життєдіяльності людини, серед яких етап навчання — найважливіший, оскільки припадає на свідомий та активний період його життя [7].

Риторична культура, займаючи чільне місце у загальнокультурному та професійному становленні особистості будь-якого фахівця, у тому числі і

фахівця в галузі фізичної культури та спорту, будучи одним із пріоритетних завдань освіти, розглядається в єдності структурних та функціональних компонентів і постає як найважливіша складова гуманітарної освіти, як результат комунікативно орієнтованої освіти особистості, що виявляється в адекватно культурно-історичним умовам та національним традиціям сформованій емоційній сфері, у творчому характері мислення, в індивідуально забарвленій, відповідній комунікативній ситуації мови, що реалізується в комунікативних вміннях.

Впроваджені в практику навчання програми інтегрованих гуманітарних курсів комунікативної спрямованості (основи риторики, культура мови, педагогічна риторика, методика ділового спілкування, мистецтво звучання слова) забезпечують формування як предметно-освітньої сторони риторичної культури, так і її суб'єктно-особистісний аспект у вигляді сукупності, що відповідають вимогам до риторичної культури особистості [22].

Цілеспрямовано використовувані у межах системи вузівської освіти перелічені вище курси здатні позитивно впливати формування риторичної культури особистості спеціаліста.

1.3. Мовленнєве спілкування у структурі професійної діяльності

фахівця

Розглядаючи структуру професійної діяльності спеціаліста в галузі фізичної культури та спорту, багато дослідників як один з основних компонентів виділяють комунікативну діяльність.

Ефективність взаємодії ефективність мовного спілкування - центральне питання для побудови риторичної системи, оскільки саме від його вирішення залежить, що вважати допустимим/неприпустимим у виборі засобів впливу на партнера/аудиторію.

Риторична програма мовця ґрунтується на певному розумінні ефективності взаємодії у мовному спілкуванні з іншими. Саме в залежності від розуміння цієї ефективності вирішується питання про спосіб та засоби впливу. Адже подібна програма — лише план майбутньої комунікативної події, реальний розвиток якої обов'язково викличе необхідність вносити зміни. Ігнорування цієї обставини найчастіше веде до заміни взаємодії його «видимістю». Типовий приклад — читання оратором заготовленого тексту аудиторії, зайнятої «своїми проблемами»: деякі характеристики комунікації в цій ситуації явно виявляються, але взаємодія не здійснюється, оскільки слухач не «чує» того, хто говорить, а вимовляє не потрібна або не до зворотного зв'язку. У риторичній програмі оратора викреслені змінні координати місця, часу, адресата, які не можна передбачити точно, але з них потрібно врахувати [9].

Існування правил і норм спілкування, ступінь його ефективності як критерії оцінки результативності взаємодії не підлягає сумніву і становить один із основних елементів комунікативної компетенції людини, чи то усвідомлено, чи ні. Тому уявлення про них є центральним під час побудови будь-якої риторичної системи. Інакше риторика втрачає підстави для свого наказу: щоб стверджувати, як слід впливати на партнера з найбільшою ефективністю і як не слід. Потрібно припускати й те, що в результаті такого впливу настає, тобто в чому полягає ефективність.

Однак конкретизація основних параметрів риторичної системи, як це не парадоксально, і пояснює малу придатність існуючих риторичних напрямків: вказуючи, як досягти значного успіху в ефективізації комунікативної діяльності, риторика, зрозуміло, не передбачає чогось екстраординарного - якщо проаналізувати, наприклад, дискурс звичайного людини, яка нічого не знає про риторику, то в ньому, напевно, виявляться відомі та невідомі риторичні прийоми [18].

Залежно від змісту, яким наповнюється термін «ефективність взаємодії», вибудовуються різні риторичні моделі, причому сама

ефективність у яких виконує неоднакові ролі: може виступати конструктивним поняттям, підпорядковує всю комунікативну діяльність цієї меті, або стає похідним продуктом взаємодії, властивим їйому завжди.

У першому випадку риторична система повинна мати агресивний характер, оскільки запланований суб'єктом комунікації вплив підпорядкований певній меті, щодо якої і встановлюється ступінь ефективності взаємодії. У другому випадку риторична система спрямована у зворотний бік: суть взаємодії зводиться до розпізнавання через рефлексію діяльності суб'єкта комунікації щодо ефективності взаємодії, яка має місце

там, де має місце будь-який акт комунікації. Перша система не виключає критичного ставлення суб'єкта комунікації до своєї діяльності, як друга не виключає наявності певних цілей щодо партнера. Однак перша виправдовує засоби впливу на партнера, оскільки ціль (результативність) вимагає або передбачає їх: недостатня ефективність/комунікативна невдача ставить питання, крім іншого, про інші засоби взаємодії. Друга система переадресовує відповідальність коштам на суб'єкт комунікації [21].

Незважаючи на полярну протилежність двох моделей, вони мають право залишатися риторичними — в тому й іншому випадку йдеться не лише про організацію спілкування, а й про шляхи підвищення його ефективності.

Культура спілкування Загальнолюдські традиції культури спілкування зводяться переважно до наступним критеріям: толерантність, коректність, тактовність, повагу особистості опонента, дотримання норм етикету. Всі вони так чи інакше виявляються на різних рівнях та в різних формах спілкування.

Культура міжособистісного спілкування перебуває передусім під впливом наступних чинників. Це, по-перше, самостійна позиція особи у виборі конкретного варіанта вчинку; по-друге, погляди та принципи безпосереднього оточення, що формує норми взаємин у своїй групі, по-третє, моральні вимоги суспільства. Ці чинники можуть змінюватись залежно від умов соціального середовища. А загалом чинник культури спілкування на

етапі перебуває під впливом цілого ряду соціально-психологічних стереотипів, багато з яких зберігаються з інерції, відбиваючи історичні традиції минулого; разом з тим деяка частина суспільства вирає нові уявлення про моральні якості особистості та відносини між людьми [20].

Розвиток демократичних процесів у житті країни збагатило систему чинників, які впливають на формування етичних норм міжособистісних взаємовідносин. Нині соціокультурний контекст спілкування визначається такими основними чинниками: гласність, плюралізм думок, багатопартійність; свобода світоглядних поглядів; поживлення деяких форм інтелектуального життя суспільства; різке соціальне розшарування, різноманіття соціально-етичних позицій, зумовлених неоднозначністю ставлення людей до нових явищ громадського життя; Відмінність культурно-ціннісних орієнтацій.

Відповідно спостерігається неоднорідність культури спілкування, численні факти деформацій етичних норм міжособистісних відносин; нерідко має місце деструктивність поведінки.

Нині численні випадки неповажного, грубого ставлення опонентів одне до одного. Це проявляється у багатьох площинах міжособистісних взаємин.

Грубість проявляється у використанні некоректних, образливих виразів, розв'язності, вживанні принизливих епітетів та порівнянь, зневажливих кліше. Водночас позначається і новий напрямок у поведінковій лінії громадських груп та особистості: прагнення толерантного діалогу з представниками інших поглядів та позицій; терпимість, коректність, прагнення зрозуміти внутрішній світ, переконання, встановлення інших осіб та спільностей [3].

Цим процесам заважає сформоване за умов соціальних змін нігілістичне ставлення до питань культури спілкування, відсутність загальновибраного ідеалу людських взаємин. Про це говорять не лише факти повсякденного життя, а й конкретні дані соціологічних досліджень.

Соціологи зазначають, що у суспільстві досі сформульований загальноприйнятий зразок міжособистісного спілкування.

Відсутність прагнення визнаному зразком взаємин із людьми обумовлює моральний нігілізм, байдужість до питань культури спілкування з боку окремих осіб. Ця риса, зазначена у 80-х рр., зберігається і в даний час.

Проте етичні нормативи міжособистісні відносини мають ряд соціально-моральних цінностей і насамперед такою цінністю, як об'єднання людей на основі загально визнаних нормативів поведінки.

Культурі спілкування властива насамперед функція контактності, що має інтеграційний характер: вона об'єднує партнерів на основі неухильне дотримання правил етикету (звічливість, коректність, тактовність). Навпаки, грубість, безтактність виконують дезінтеграційну роль, роз'єднуючи опонентів не лише з політичних мотивів, а й з невміння поводитися [39].

Суспільство, виробляючи соціально запропоновані норми етикетної поведінки, включає в їх зміст принципи конструктивної взаємодії між людьми, заснованої на вимогі інтелектуальної, духовно-емоційної адекватності в розумінні думок і почуттів, що саме по собі вимагає високо розвиненого рівня гуманності, моральних ідеалів, як суб'єкта спілкування.

Етичний нігілізм, що виявляється у грубому, нетактовному нав'язуванні своєї думки, повазі співрозмовника, створює атмосферу нервозності, упередженості у відносинах між опонентами; сприяє руйнуванню діалогічних форм спілкування, зриву переговорів. У такій обстановці немає місця спокійної доказовості, логічності, об'єктивності в обговоренні думок, що висловлюються.

В умовах деструкції спілкування важко вирішувати спільні завдання, здійснювати спільну діяльність ефективно та творчо [6].

Особливо яскраве вираження моральні нормативи спілкування знаходять у мовному етикеті. Мовний етикет, будучи складним явищем суспільного життя, містить у собі певний структурно-функціональний зміст. Перш за все, мовний етикет має певну систему соціальних функцій.

Провідною з них, як і в культурі спілкування загалом, є контактна функція, яка є засобом для встановлення та підтримки індивідуального та соціально-масового контакту. Крім того, мовний етикет має функцію орієнтації на адресата, яка підтримує спілкування в бажаній тональності.

Втрата суб'єктом спілкування функції орієнтації на адресата, породжена моральною глухотою, низьким рівнем культури, зневагою до внутрішнього світу та гідності співрозмовника може призвести до серйозних негативних наслідків, як, наприклад, зрив важливих переговорів, руйнування контакту з представниками тих чи інших товариств. У зв'язку з цим у закордонній

системі освіти та виховання серйозна увага приділяється психології спілкування, що розглядається у багатосторонньому плані, у тому числі психологічному. Методичні розробки, що є в цьому плані, мають на меті навчання найбільш ефективної взаємодії партнерів зі спілкування, результатом якого є досягнення успіху в дискусіях і переговорах.

У мовному етикеті проявляється також функція на співрозмовника відповідно до внутрішніми цілями і установками особистості [26].

Функція впливу є за характером імперативної, вольової, спрямованої те що, щоб викликати бажану реакцію співрозмовника; у зв'язку з цим вона тісно пов'язана з апелятивною функцією, яка полягає в тому, щоб привернути увагу об'єкта спілкування. Функція впливу на опонента, органічно пов'язана з апелятивною і що виражає цілеспрямовану волю суб'єкта спілкування, може прийняти занадто різке, грубе вираження, що виходить за рамки етикету.

Моральний нігілізм, що виявляється у своїй, руйнує функцію цілеспрямованого на опонента, позбавляючи його бажання продовжувати діалог із співрозмовником.

Зневага до загальноприйнятих вимог коректності деформує функції контактності, впливу на співрозмовника та апеляції до нього, внаслідок чого спілкування не може підтримуватися в бажаній тональності і не досягає необхідних результатів.

Стандартизація повторюваних форм взаємодії для людей, гармонійно відповідних їх особистої гідності, почуття самоповаги, послідовно реалізується в прийнятих суспільством нормах ввічливого поведіння людей один з одним [28].

Оскільки мовленнєвий етикет є формою спілкування між людьми, а людина за своєю природою має складну емоційну структуру почуттів і переживань, то в процесі контактів проявляється також і емоційно-експресивна функція мовного етикету. Вона отримує негативний вираз при етикетному нігілізмі, оскільки форми грубого, неповажного ставлення до співрозмовника породжують духовний дискомфорт, а часом спричиняють стресовий стан.

Етикетний нігілізм, тобто зневага загальноприйнятими нормами ввічливості та тактовності, має негативні соціальні наслідки, оскільки виконує дезінтегруючу функцію, сприяючи роз'єднанню людей, відчуженню їх один від одного, ускладненню спільно вирішуваних спільних проблем [26].

З усього сказаного вище випливає, що не йдеться про примітивно-функціональне спілкування, тобто придбання найпростіших навичок, необхідних для побудови фраз. Риторика вирішує коло проблем вищого рівня. Ми також ставимо собі інше завдання: навчити майбутніх фахівців реальному конструктивному спілкуванню. І навчити їх, вирішуючи конкретні проблеми, укладені у ситуації, що пропонується для обговорення на занятті. При цьому важливо мати на увазі, що спонукати учнів до активного спілкування неможливо, тільки повідомивши їм умови ситуації та окресливши завдання. До спілкування потрібно наперед готувати групу, створювати відповідну атмосферу на занятті.

Для оптимального засвоєння інформації та мотивації до активних висловлювань необхідний певний емоційний стан людини. Оптимальною емоцією для спілкування є любов або, у нашому випадку, симпатія до викладача та інших членів групи. Створюється операційна напруженість, тобто емоційне піднесення, що сприяє ініціативній роботі всієї групи.

Емоційний компонент комунікації є одночасно стимулом і сприяє активному засвоєнню та запам'ятовуванню матеріалу [22].

Навіть невдача у вирішенні проблеми має евристичну цінність, оскільки, зазнавши невдачі, суб'єкт навчання змушений свідомо проаналізувати її причини, виявити помилкові методи вирішення проблеми та намітити правильний шлях, що веде до успіху. У цьому сенсі невдача у вирішенні проблеми розвиває метакогнітивні процеси, тобто роздуми щодо стратегії, що обирається, свідомий аналіз мовної поведінки та усвідомлене вдосконалення подальшої діяльності в цьому напрямку.

1.4. Формування риторичної культури особистості у цілісному педагогічному процесі

Ефективність будь-якої професійної діяльності вимагає від людини розвитку її певних якостей, що сприяють успішному здійсненню цієї діяльності. Період здобуття вищої професійної освіти - найбільш плідний етап формування таких якостей та особистості загалом. При цьому вища професійна освіта має на меті підготовку та перепідготовку фахівців відповідного рівня, задоволення потреб особистості у поглибленні та розширенні освіти. Очевидно, що до якої б сфери діяльності не готувалися випускники фізкультурних вишів, їх чекає робота з людьми, яка передбачає багатогранне, передусім вербальне спілкування з ними.

Через мову, як відомо, завойовується авторитет, необхідний будь-якому фахівцю. У процесі спільної діяльності індивіди вступають у певні відносини. Оскільки ці відносини (незалежно від діяльності) формуються в процесі спілкування — мови, то роль риторики в цьому важко переоцінити. Тому оволодіння риторичною наукою, що задає основні координати мовного спілкування, винятково важливе у суспільстві. Опанування риторикою

робить майбутніх фахівців здатними до предметно-практичного мовлення та практичної діяльності, підвищує загальну культуру особистості. Продуктивність діяльності фахівців багато в чому залежить від їх загальнокультурного потенціалу, сформованого як до, так і особливо під час навчання у ЗВО [43].

Тому вихідне концептуальне становище, що лежить в основі технології формування риторичної культури у майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту, полягає в тому, що в основі діяльності таких фахівців лежить комунікація, і, отже, випускник фізкультурного вузу має вільно

володіти мовою, вмінням спілкуватися, взаємодіяти з співрозмовником, іншими людьми та у певних випадках впливати на них. Риторика має закласти основи професійної компетентності спеціаліста у сфері фізичної культури та спорту, що передбачає формування готовності та здатності вирішувати безліч різноманітних комунікативних завдань.

У цьому мають на увазі як навчання ораторському мистецтву (це лише з напрямів роботи), а послідовна робота, спрямовану активізацію мислемовної діяльності майбутніх фахівців. Звідси й завдання курсу «Риторика» зводиться до формування в учнів фізкультурного вишу

комунікативної компетентності, яка охоплює не лише знання мовної системи та володіння мовним матеріалом (мовленню), а й дотримання соціальних норм мовної та немовної поведінки та, нарешті, власне комунікативні вміння та навички мовного спілкування стосовно різних сфер і ситуацій спілкування, з урахуванням адресата, мети [25].

На наш погляд, головним ціннісним орієнтиром фахівця має стати оптимальна у будь-якій життєвій ситуації мовна поведінка, у якому фахівець як компетентний і ерудований, а й гнучко оперує своїми знаннями, домагаючись заданої мети. Таке вміння, що визначається сукупністю якостей: гнучкістю мислення, швидкопереключенням з одного виду діяльності на інший, конструктивністю спілкування з опонентом, врахуванням інтересів та потреб співрозмовника, вмінням передбачити його

реакцію, здатністю миттєво подолати «аудиторний шок» в офіційному спілкуванні та іншими, удосконалив предмет "Риторика".

Сам же педагогічний процес ми розглядаємо як спеціально організовану, цілеспрямовану взаємодію викладачів та студентів, спрямовану на вирішення розвиваючих та освітніх завдань. Викладачі та

студенти як діячі, суб'єкти є головними компонентами педагогічного процесу. Діяльнісна взаємодія суб'єктів педагогічного процесу своєю кінцевою метою має присвоєння студентами досвіду, накопиченого людством у всьому його різноманітті. Успішне освоєння досвіду, як відомо,

здійснюється у спеціально організованих умовах за наявності хорошої матеріальної бази, що включає різноманітні педагогічні засоби. Взаємодія викладачів та студентів на змістовній основі з використанням різноманітних засобів є сутнісною характеристикою педагогічного процесу, що протікає в будь-якій педагогічній системі [15].

Системоутворюючим фактором педагогічного процесу виступає його мета, яка розуміється як багаторівневе явище. Педагогічна система організується з орієнтацією на цілі навчання та виховання, і для їх здійснення вона повністю підпорядковується цілям освіти.

Процес навчання риторики майбутніх спеціалістів у сфері фізичної культури та спорту, заснований на особистісно-діяльнісному підході, був організований відповідно до висунутої гіпотези. Навчання проводилося у кількох напрямках:

1) формування навичок свідомої організації мисленевої діяльності майбутніх спеціалістів у процесі реалізації підходу до риторики як до технології мисленевої діяльності;

2) підвищення загальнокультурного рівня майбутніх спеціалістів;

3) формування навичок публічного виступу з урахуванням знання риторичних «законів», правил, технологій [33].

«Клітинною» педагогічного процесу, прагнучи його найменшої одиниці, вважатимуться лише оперативні завдання, органічно вибудовані

ряд яких призводить до вирішення тактичних, та був і стратегічних завдань. Об'єднує їх те, що вони вирішуються з дотриманням принципової схеми, що передбачає проходження чотирьох взаємозалежних етапів:

- аналізу ситуації та постановки педагогічного завдання;
- проектування варіантів рішення та вибору оптимального для даних умов;

- здійснення плану вирішення завдання на практиці, що включає організацію взаємодії, регулювання та коригування перебігу педагогічного процесу;

- аналіз результатів рішення.

Формування навичок організації мисленнєвої діяльності майбутніх фахівців у процесі реалізації підходу до риторики як технології мислемовної діяльності передбачало вибудовування системи роботи в такий спосіб, щоб простежувався головний принцип риторики: загальність дії її «законів».

Іншими словами, студенти з перших занять повинні усвідомлювати, що риторика є пріоритетом гуманітарного мислення та знання, а надбанням мислення взагалі [36].

Універсальною характеристикою педагогічного процесу є педагогічна

взаємодія. Основним ставленням педагогічного процесу є взаємозв'язок «педагогічна діяльність – діяльність виховання». Проте вихідним, визначальним зрештою його результати є ставлення «вихованець – об'єкт

засвоєння». У цьому полягає сама специфіка педагогічних завдань. Вони можуть бути вирішені та вирішуються лише за допомогою керованої викладачем активності учнів, їхньої діяльності. Д. Ельконін зазначав, що основна відмінність навчального завдання від будь-яких інших у цьому, що її ціль і результат — у зміні самого діючого суб'єкта, що полягає у оволодінні

ним певними способами. Таким чином, педагогічний процес як окремий випадок соціального відношення виражає взаємодію двох суб'єктів, опосередковану об'єктом засвоєння, тобто змістом освіти.

1.5. Основні засади використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі ЗВО

Інформатизація, як провідна тенденція соціально-економічного прогресу розвинених країн, є об'єктивним процесом у всіх сферах людської діяльності, в тому числі і в освіті. Інформатизація освіти, як складова частина цього процесу, являє собою систему методів, процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання поширення і використання інформації в інтересах її споживачів. Мета інформатизації освіти полягає в глобальній інтенсифікації інтелектуальної діяльності за рахунок використання засобів нових інформаційних технологій [1].

Інформатизація освіти - необхідна умова і найважливіший етап інформатизації України в цілому. Основою переходу від індустріального етапу розвитку суспільства до інформаційного є ІТ.

В даний час спостерігаються факти, що свідчать про те, що термінологія інформаційних технологій і відповідні їй поняття не здійснилися, а оскільки дані поняття є основними для нашого дослідження, виникла необхідність зупинитися на їх розгляді. Перш ніж перейти до розгляду цих понять нам необхідно зупинитися на поняттях «технологія», «педагогічна технологія», оскільки визначення технології, в загальному, і зокрема, в педагогічній науці відрізняється від визначення даного поняття в інформатиці [18].

Поняття технології сьогодні дуже популярно, і, як часто буває з поняттям живої мови, сенс його не є достатньо чітким і все більш розмивається.

У роботах В.Беспалько, М. Кларіна, М.Левіна, В. Сластьоніна, Н. Тализіна і ін., розкрито загальні основи технології в системі педагогічної освіти.

У науково - педагогічній літературі існують різні точки зору на визначення поняття «технологія».

- технологія - це те, що викладачі організують та приймають в реальній практиці - методи, способи, операції;

- технологія - система вказівок, розпоряджень щодо оптимізації навчання;

- технологія - процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками;

- технологія - це одна зі сторін педагогічної діяльності;

- технологія - це технічні засоби навчання;

- технологія - це галузь наукового знання, метою якої є вивчення ефективності навчання;

- технологія - це раціональні концепції побудови системи освіти;

- технологія - раціонально організована діяльність по забезпеченню досягнення цілей педагогічного процесу.

Грунтуючись на вищесказаному, можна зробити висновок про те, що, незважаючи на різноманіття існуючих підходів до розкриття сутності педагогічної технології, всі вони спрямовані на створення оптимальних умов для вирішення практичних педагогічних завдань [22].

Аналіз науково - педагогічної літератури дозволяє виділити характерні ознаки поняття «технологія»: зв'язок науки і техніки; розділення процесу на внутрішні, взаємопов'язані етапи; координоване і поетапне виконання дій, спрямованих на досягнення шуканого результату; однозначність виконання включених в технологію процедур і операцій, що є необхідною і вирішальною умовою, що гарантує досягнення результатів, адекватних поставленій меті; можливість поширення технологічного підходу в інші сфери. У нашому дослідженні педагогічна технологія розглядається як «Спосіб реалізації змісту навчання, що представляє систему форм і методів навчання, що забезпечує найбільш ефективно досягнення поставлених цілей».

Немає досі чіткої послідовності і в розумінні терміна «інформаційні технології».

У науковій літературі під інформаційними технологіями розуміють:

- процеси збору, зберігання, переробки, пошуку інформації;
 - сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, об'єданих у технологічний ланцюжок, забезпечуючих збір, зберігання, обробку, висновок і поширення інформації для зниження трудомісткості процесів використання інформаційних ресурсів, підвищення їх надійності та оперативності;

- комбінацію трьох ключових технологій: числове обчислення, зберігання інформації і трансляція числових сигналів по телекомунікаційних мереж [32].

У вітчизняній статистиці визначення ІТ виглядає інакше: «Під інформаційними технологіями розуміються технології, що використовують засоби мікроелектроніки для збору, зберігання, обробки, пошуку, передачі і представлення даних, текстів, образів і звуку».

Виявлення основних компонентів змісту наукових основ інформаційних технологій можливо тільки на основі системного аналізу як безлічі (існуючих) інформаційних технологій, так і основних властивостей будь-якої інформаційної технології і закономірностей як цілеспрямованого інформаційного процесу [34].

Разом з тим простір інформаційних технологій не є простою сукупністю (незв'язним безліччю) різноманітних інформаційних технологій, що складається з незалежних елементів, а являє собою велику систему, що володіє багаторівневою і багатозв'язною функціональною структурою і загальними закономірностями (принципами) побудови.

У свою чергу, окремо взята інформаційна технологія також являє собою систему різного рівня складності. При цьому складність системи визначається кількістю елементів і взаємозв'язків між ними, рівнем (силою) взаємодії, складністю обчислюваних функцій і алгоритмів їх реалізації [10].

Інформаційним технологіям притаманні такі властивості і закономірності систем:

- цілеспрямованість,

НУБІП України

- структурованість,
- цілісність,
- комунікативність,

- стійкість,

- динамічність,

- стабільність розвитку.

НУБІП України визначає функціональне призначення інформаційних технологій.

Структурованість означає наявність в інформаційних технологіях

незалежних взаємодіючих елементів. Причому якщо для простих інформаційних технологій характерна однорівнева, то для складних - ієрархічність структури. Якщо для простих інформаційних технологій

характерні однозначні і сильні (стабільні) зв'язку між елементами, то для

складних (наприклад, системи штучного інтелекту) - неоднозначні,

стохастичні зв'язку. Якщо в простих інформаційних технологіях реалізуються елементарні функції збору, передачі, зоріганяння і обробки інформації, то в складних - функції захисту, відновлення спотвореної

інформації, забезпечення інформаційної безпеки, оптимізації та адаптації

(самонастроювання) [40].

НУБІП України

Властивість цілісності проявляється в виникненні у інформаційної технології нових інтеграційних якостей, не властивих утворюючим її

компонентів. При цьому властивості інформаційної технології, з одного боку,

не зводяться до суми властивостей елементів, а з іншого боку, залежать від

НУБІП України

них, зміна властивостей окремих елементів викликає зміна властивостей інформаційної технології в цілому.

Властивість комунікативності характеризує інформаційні технології з

точки зору взаємодії із зовнішнім середовищем та іншими інформаційними

технологіями [11].

НУБІП України

Будь-яка інформаційна технологія може функціонувати тільки в процесі обробки потоків вхідної інформації, яка описує об'єкт, і керуючої

інформації від суб'єкта, утворюючи особливу єдність із середовищем. У складних інформаційних технологіях завжди можна виділити метатеchnології, по відношенню до яких досліджувана інформаційна технологія є елементом системи більш високого порядку. У свою чергу, елементи будь-якої інформаційної технології зазвичай виступають як системи більш низького порядку.

Практична реалізація властивості комунікативності інформаційних технологій досягається шляхом забезпечення інформаційного поєднання елементів на рівні систем кодування, протоколів обміну електричних інтерфейсів, продуктивності обробки швидкості передачі даних і пропускну здатності інформаційних каналів [42].

Таким чином, інформаційні технології мають чітко виражений системний характер, мають всі ознаки, властивості і закономірностями систем.

Виділимо найбільш важливі групи технологій: 1) напівпровідникові прилади, 2) комп'ютери, 3) волоконна оптика, 4) стільниковий зв'язок, 5) супутники, 6) комп'ютерні мережі, 7) інтерфейс людина-комп'ютер і 8) цифрові системи передачі інформації.

У зв'язку з цим актуальною є задача побудови класифікаційної схеми ІТ, яка дозволила б певною мірою упорядкувати їх, крім того, класифікація зазвичай допомагає виявити взаємозв'язки і з-підпорядкованість окремих елементів сукупності.

Існує досить багато різних класифікацій в залежності від обраної підстави. Інформаційні технології прийнято класифікувати по ступеню функціональної складності: елементарні (локальні) інформаційні технології, що входять до складу будь-яких інформаційних процесів і технологій більш високого рівня, такі як збір, кодування, передача, зберігання (накопичення), обробка, уявлення (відображення) інформації; базові інформаційні технології, що реалізують функції середньої складності, що складаються з елементарних інформаційних технологій, орієнтовані на

певну область технологічного застосування, і найбільш поширені, такі як текстові процесори, бази даних, експертні системи гіпертекст; комплексні інформаційні технології (дуже великі і складні, що реалізують функції, що складаються з базових і елементарних інформаційних технологій такі як інтернет-технології, мультимедіа, інформаційно-керуючі системи.

- типу оброблюваної інформації (наприклад, дані оброблюються за допомогою систем управління базами даних, а знання - з допомогою експертних систем);

- типу призначеного для користувача;

- ступеня взаємодії між собою;
- ступеня залежності від предметної області [3].

В рамках прикладних інформаційних технологій, в свою чергу, можуть бути виділені:

- методо-орієнтовані інформаційні технології;
- предметно-орієнтовані інформаційні технології.

Ми в своєму дослідженні використовуємо сучасні інформаційні технології для формування професійного потенціалу студентів, який в свою чергу формується в процесі професійної підготовки вузу, тому класифікацію

ІТ ми виробляємо за ступенем залежності від предметної області, конкретно, предметно-орієнтовані ІТ. З урахуванням того факту, що ми розглядаємо підготовку спеціалістів в області інформаційних технологій, до складу предметно-орієнтованих ІТ входять:

- технологія обробки даних;
- технологія автоматизованого офісу;
- технологія текстового пошуку;
- технологія підтримки прийняття рішень;
- технології експертних систем;

- інформаційна технологія управління;
- мультимедіа технології;
- технології створення інформаційних систем;

- мережеві інформаційні технології [33].

Педагогічними цілями використання ІТ в системі вищої професійної освіти є:

- інтенсифікація всіх рівнів навчально-професійної підготовки;
- розвиток особистості майбутнього фахівця;
- підготовка до майбутньої професійної діяльності і в цілому до життя в умовах інформаційного суспільства;

реалізація соціального замовлення, обумовленого процесами інформатизації суспільства.

Всі перераховані вище ІТ мають застосування у системі навчання ЗВО [22].

Інформатизація вищої освіти дозволяє, в кінцевому підсумку, ефективно використовувати такі найважливіші переваги ІТ:

- можливість побудови відкритої системи освіти, забезпечивши кожному індивіду власну траєкторію самонавчання;
- ефективну організацію професійної підготовки фахівців в ході навчального процесу;

- докорінну зміну організації процесу навчання шляхом зміщення його в сторону самостійної роботи;

створення ефективної системи управління інформаційно-методичним забезпеченням освіти;

- використання специфічних властивостей комп'ютера, з яких відносяться можливість організації процесу пізнання, що підтримує об'єктно-адаптивний підхід до навчального процесу, індивідуалізацію навчального процесу та можливість використання і організації принципово нових пізнавальних засобів [32].

Науковий підхід до вирішення проблеми системи вищої освіти ставить найближчою метою завдання формування прагнення майбутніми фахівцями в оволодінні комплексом професійних знань, навичок, умінь, опосередкованих використанням ІТ, вироблення якостей особистості,

необхідних для досягнення високого рівня її професійної розвитку і забезпечують комфортне існування в умовах інформаційного суспільства, іншими словами актуалізує завдання формування про-професійного потенціалу студентів ЗВО з використанням ІТ.

У відповідності з цією метою, можна виділити наступні можливі напрями її реалізації:

- раціонально обгрунтоване впровадження ІТ в освітній процес ЗВО;
- підвищення рівня підготовки в галузі використання НІТ в діяльності учасників освітнього процесу (студентів і викладачів);

• вдосконалення організації та управління (оптимізація) навчальним процесом ЗВО.

Позитивне вирішення цих питань дозволить підвищити рівень професійного потенціалу майбутніх фахівців, але при цьому дуже важливо враховувати як позитивні, так і негативні моменти значущості нових інформаційних технологій у формуванні професійного потенціалу особистості в процесі освіти в ЗВО [15].

В даний час особливої актуальності набуває така структура як мережа Інтернет, яка стає необхідним елементом залучення до світової культури і є одним з основних складових інформаційних технологій. Першим важливим перевагою Інтернет-технології є те, що вона створює «віртуальне співтовариство людей», трансформуючи тим самим сучасну культуру в такий новий її тип, «як глобальна село» з відсутністю в ній кордонів для комунікації.

Другою перевагою використання інформаційних технологій в становленні професійного потенціалу студентів вузу являється те, що вони виступають дієвим засобом підтримки та збагачення навчального плану [27].

Для формування професійного потенціалу майбутніх фахівців в системі освіти велими ЗВО важливим є можливість отримання доступу до таких видів інтерактивних довідкових і самоосвітніх матеріалів мультимедіа, як словники, енциклопедії і т.д.

Третьою важливою перевагою використання нових інформаційних технологій у формуванні професійного потенціалу майбутніх фахівців є можливість використовувати цілий ряд переваг, що надаються віртуальним середовищем навчання, яка створюється за допомогою комп'ютерних

інформаційних технологій. У доповіді, присвяченій значущості віртуального середовища навчання для системи освіти, підкреслюють, що віртуальне середовище навчання представляє нову форму технології освіти.

Представляючи собою інтерактивну освітню комп'ютерну програму з інтегрованою здатністю до комунікації, вона пропонує навчальним закладам

в світі великий набір можливостей і завдань. Прикладом віртуального середовища навчання є програма, яка забезпечує підтримку учнем в їх роботі з математичними формулами і дозволяє їм одночасно з використанням

програми направляти математичні опрацювання, таблиці величин і математичні начерки іншим учнем і керівникам курсів або в процесі їх роботи

[35].

Четвертою перевагою використання інформаційних технологій у формуванні професійного потенціалу студентів ЗВО полягає в потенціалі самого комп'ютера, що володіє рядом унікальних властивостей, і

відповідного програмного забезпечення.

Разом з тим використання нових інформаційних технологій має ряд негативних наслідків (вони проявляються і в процесі формування професійного потенціалу майбутніх фахівців).

Висновки до першого розділу

У першому розділі розкриваються теоретико-методологічні основи дослідження риторичної культури як елемента професійної діяльності.

Визначається риторика як інтеграційна галузь гуманітарного знання. Сучасна риторика розуміється нами як вчення про смислове, образне вираження мови, що має своєрідний феномен культури людини. Мислёмовна

діяльність - це процес усвідомленого використання, застосування людиною думки, вираженої в мові у певних цілях. Процес управління ґрунтується на трьох складових: системність мислемовної діяльності, конструктивна спрямованість мислемовної діяльності, дієвість мислемовної діяльності.

Риторика, виконуючи свої функціональні завдання, протягом понад дві тисячоліття впливала як формування духовного образу учнів, а й у їх мовленнєве поведінка у суспільстві та культуру промови. Але найбільше навчання риторики впливає на риторичну культуру.

Цінність риторичної культури полягає в тому, що вона здатна актуалізувати в суб'єкті такі якості, завдяки яким він стає духовною особистістю та яскраво вираженою індивідуальністю.

Розкривається мовленнєве спілкування у структурі професійної діяльності фахівця та формування риторичної культури особистості у цілісному педагогічному процесі.

Висвітлюються основні засади використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі ЗВО.

Властивості інформаційної технології, з одного боку, не зводяться до суми властивостей елементів, а з іншого боку, залежать від них, зміна властивостей окремих елементів викликає зміна властивостей інформаційної технології в цілому. Будь-яка інформаційна технологія може функціонувати тільки в процесі обробки потоків вхідної інформації, яка описує об'єкт, і керуючої інформації від суб'єкта, утворюючи особливу єдність із середовищем.

РОЗДІЛ II

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Загальні принципи формування та розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій

Насамперед позначимо ті вихідні загальні принципи, спираючись на які, нами розроблялася концепція педагогічної технології формування та розвитку риторичної культури фахівця.

Провідним принципом при розробці цієї технології був принцип гуманітаризації та гуманізації професійної освіти спеціаліста, в основі якого лежать механізми культурного розвитку спеціаліста, його внутрішнього світу, ціннісних орієнтацій, розумових процесів та мовної діяльності.

Одним із найбільш значущих висновків, що випливають з осмислення культурно-гуманістичних функцій освіти, є його загальна спрямованість на гармонійний розвиток особистості, що є призначення, покликання та завдання кожної людини. При цьому кожен компонент освітньої системи робить свій внесок у вирішення гуманістичної мети освіти.

Як один з таких компонентів нами розглядається риторика — предмет культуротворчого інтегруючого характеру, основу якого суто людське початок — спілкування.

При складанні даного курсу та апробації його матеріалів ми виходили з розуміння риторики як предмета, що навчає культурі різних життєвих ситуаціях. Предмета, який орієнтує як на мовленнєву педагогіку, а й дає установку й можливість мовного виховання, спрямованого розвиток активності, ініціативності, здатності ефективно відстоювати особисті інтереси з допомогою промови, оскільки цей предмет ґрунтується «на трьох

китах» античної риторики: етносі (впливу на співрозмовників особистісними якостями, у тому числі і комунікативними), логосі (культурі оперування поняттями, судженнями, висновками, аргументами), пафосі (красномовстві, вмінні перемагати за допомогою тропів і фігур інтерес до своєї особистості та викликати у слухачах задоволення від сприйняття мови). Класична риторика становить сутнісну основу цієї програми. При цьому слід зазначити, що риторична культура є предметом багатоаспектних досліджень, і його розгляд передбачає використання наукового потенціалу низки гуманітарних наук [27].

Крім того, в навчанні риторики ми виходили із принципів доступності та науковості. Принцип доступності, однак, співвідноситься головним чином з базовим матеріалом та ступенем глибини його розуміння, але не з провідними методами навчання і не з самою системою наукових понять та правил, які можуть розширюватись, доповнюватись та поглиблюватись.

Підготовка фахівців, на наш погляд, має відбуватися у двох взаємозалежних напрямках: 1) накопичення та поглиблення знань та умінь; 2) оволодіння методами їх застосування на вирішення практичних завдань.

Ці положення прийнятні окремого предмета як і, як й у загальної системи підготовки спеціаліста [22].

Одним із провідних принципів, що використовувалися в роботі, є принцип послідовності — принцип, що фіксує неминучість руху в процесі навчання від простого до складного, від відомого до невідомого. Наочним прикладом реалізації цього принципу в процесі навчання риторичі може бути вирішення питання про те, в якій послідовності розмістити в програмі різні теми. Очевидно, що порушення послідовності, що диктується логікою самого предмета, ускладнює засвоєння навчального матеріалу.

Принцип систематичності об'єктивно впливає із взаємозв'язку всіх явищ дійсності. Будь-яке явище науки не можна розглядати у відриві від інших явищ. Так, шаблі риторичного канону (винахід, розгашування, словесне вираження, запам'ятовування, виголошення) тісно пов'язані один з

одним, і розглядати кожну з них необхідно не саму за сімом, а як частину всього процесу мислемовної діяльності.

Принцип систематичності передбачає і певну методичну систему процесу навчання. Необгрунтоване застосування методів чи форм навчання, що логічно не пов'язані між собою, веде до неефективності та поверховості викладання [34].

Використовувався у викладанні і такий принцип, як принцип наочності. Застосування цього принципу - одна з важливих умов засвоєння основ риторики. Йдеться не лише про узагальнення матеріалу в таблицях та схемах, а й про створення певних образів в уяві майбутніх спеціалістів.

Навчання риторичі ґрунтувалося також на принципі індивідуального підходу. Дотримання цього принципу, на наш погляд, особливо важливо, оскільки комунікативні можливості студентів різні. Досить часто невміння вільно висловлюватися пов'язані з психологічними особливостями особистості (сором'язливість, нерішучість тощо). В результаті особистих спостережень, бесід, тестування визначаються «слабкі місця» кожного студента для подальшої індивідуальної роботи, що здійснюється як у процесі групових занять, так і на індивідуальних консультаціях [21].

Охарактеризувавши деякі загальнодидактичні засади, позначимо принципи навчання основ риторичі. До них можна віднести більшість принципів навчання рідної мови, наприклад, взаємозалежність вивчення мови та розвитку мислення, взаємозалежність вивчення граматичного ладу мови та засвоєння навичок літературного читання, взаємообумовленість вивчення граматики та засвоєння мовних навичок. Крім цього, наведемо деякі з принципів: принцип опори на «полюття мови», принцип уваги до виразності мови, принцип порівняння писемного мовлення з усним.

Проте методика навчання рідної мови та методика навчання риторичі хоч і близькі, але все ж таки різні прикладні науки. Тому необхідно сформулювати ті принципи, які стосуються лише навчання риторичі. Дослідниками виділяються принаймні три специфічні принципи навчання

основ риторики: принцип опори на дані сучасних мовних наук, принцип пріоритетної роботи з текстом, принцип відповідності кінцевої мети навчання риторичі сучасним соціальним умовам. В основі названих принципів лежить розуміння сутності риторики як єдності науки, мистецтва та технології мислемовної діяльності та відповідні меті навчання даної дисципліни.

Принцип опори на дані сучасних мовних наук. Сучасна риторика багато в чому спирається на дані мовних наук: психолінгвістики, лінгвосоціопсихології, соціальної лінгвістики та ін. Дані цих наук, безумовно, повинні враховуватися і методикою навчання основ риторики, оскільки вони створюють солідну психологічну базу для дисципліни, яку ми розглядаємо. У процесі навчання основ риторики неминуче доводиться стикатися з проблемами, що розглядаються мовними науками: сприйняття значення, його кодування та декодування, адекватність мовного акта даному комунікативному наміру тощо. Пріоритетне значення у процесі навчання риторичі має з текстом. Результати досліджень мовних наук служать основними орієнтирами в цій роботі, визначають її цілі та завдання, диктують вибір певних методів та прийомів тощо. Це дозволяє виділити пріоритетну роботу з текстом як самостійний принцип навчання основ риторичі [31].

Принцип пріоритетної роботи з текстом. Основною характеристикою риторично розвинутої особистості є не просто знання правил російської мови, а вміння створювати на основі цих правил усні та письмові тексти відповідно до комунікативної ситуації. Це може бути і коротка фраза у діловій чи особистій розмові, і висловлювання власної думки у суперечці, і доповідь у студентській аудиторії, і виступ на науковій конференції.

Конструювання тексту, втілення комунікативного задуму у продукт мовної діяльності (як письмової, і усної) спочатку перебував у центрі уваги риторичі. Зі втратою інтересу до цієї науки ослаб і інтерес до тексту як до єдиного цілого. І лише з розвитком мовних наук, і, лінгвістики тексту, у середині ХХ століття вивчення тексту продовжилося на сучасному, вищому

рівні, текст став сприйматися як «первинна даність (реальність) і вихідна точка всякої гуманітарної дисципліни».

Під час навчання риторичі нами використовувалися такі методи та прийоми роботи з текстом:

1) Аналіз тексту (тема, ідея - авторський задум, особливості композиції, особливості стилю).

Окрім текстів, запропонованих викладачем, для аналізу пропонуються й усні тексти, створені самими студентами (письмовий аналіз та самоаналіз виступів, усний аналіз прослуханих доповідей).

2) Створення власного тексту (промови), що передбачає визначення теми і мети промови, пошук необхідної форми, відбір необхідних мовних засобів.

Докладніше етапи роботи з текстом (зокрема, текстом публічного виступу) розглядаються у спеціальних лекціях «Загальні правила публічного виступу», «Композиція промови».

Без сумніву, знання основ ораторського мистецтва та спілкування, практичне їх застосування дозволить набутти впевненості та стати більш розкутим та товариським. Тільки людина, яка володіє словом і логікою, може

досягти успіхів у житті. Але для того, щоб опанувати логіку і мову, треба систематично працювати, розвиваючи ще й необхідні навички та вміння.

Слід зазначити, що риторика для майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту — далеко не головний предмет, і значущість його, як здається, невелика. Проте з перших занять спостерігається все зростаючий інтерес студентів до цієї дисципліни. Тому в процесі навчання риторика розглядається і як технологія мислення мовного процесу в цілому, і як дисципліна, що дає необхідні вміння та навички спілкування на будь-якому рівні, у будь-якій аудиторії.

Весь матеріал курсу підпорядкований загальній ідеї - цілеспрямовано навчати ефективного мовленнєвого спілкуванню, тобто сприяти

ефективному здійсненню мислемовної діяльності, а також мовної поведінки в різних мовних ситуаціях.

Реальною одиницею мовного спілкування є текст (а не речення), і саме на рівні тексту реалізується задум висловлювання, відбувається взаємодія мови та мислення. Це становище, з погляду, має стати провідним у методиці навчання риторичі. Ми вважаємо, що пріоритет потрібно віддавати роботі не з окремими словами (наприклад, підбір синонімів, антонімів до заданого слова) або з окремими реченнями (наприклад, виправлення мовних помилок), а цілеспрямованої роботи з текстом. При цьому аспект текстової форми передбачає вивчення різноманітних прийомів, які промовець застосовує у тому, щоб його зрозуміли і він міг зробити намічений чи інтуїтивно гаданий вплив. Йдеться про логіко-композиційні особливості тексту, про його стилістичну адекватність, вживання відповідної лексики, граматичних форм тощо.

При роботі з текстами необхідно враховувати відмінності між письмовою і усною мовою. Структура письмового тексту багатьма дослідниками сприймається як ієрархія предикатів: висудовування ознак об'єкта певному порядку, як і забезпечує зв'язність, цілісність і завершеність письмових текстів. В усній мові, внаслідок використання таких прийомів, як інверсія, розрив синтаксичної конструкції, систематично порушуються навіть очевидні і легко вловлювані зв'язки. На це слід звертати увагу риторичі, що навчаються, і озброювати їх спеціальними прийомами, що допомагають зберігати цілісність і стрункість усного виступу. До таких прийомів, на наш погляд, належать:

- лаконічний вступ, у якому чітко позначено тезу виступу;
- повтори, що акцентують увагу слухачів на основних моментах висловлювання;

- вживання питань (у тому числі і риторичних);

- повернення в заключній частині висловлювання до тези. велике значення також має вивчення комунікативного аспекту тексту.

Це один із напрямків сучасної риторики. Комунікативна спрямованість багато чому визначає як форму, і зміст промови. Завдання встановити та підтримати контакт, що завжди стояло в центрі всіх риторичних досліджень, передбачає постійне звернення до партнера з комунікації або аудиторії, уточнення взаєморозуміння, використання прийомів залучення та утримання уваги. На це, безумовно, слід звернути особливу увагу під час навчання риторичі. Практика показує, що причиною млявого, монотонного, неефективного мовлення нерідко є саме невміння привернути увагу слухача/слухачів за допомогою спеціальних прийомів.

Усе вищевикладене, і навіть специфіка навчання основ риторики у фізкультурному вузі диктує необхідність створення спеціальної методики, опис якої представлено у розділі дисертаційної роботи.

2.2. Структура та зміст експериментального курсу

Мета курсу - підвищити ефективність та рівень риторичної культури фахівців як у повсякденному, так і у професійному спілкуванні.

Курс має практичну спрямованість, тому головна увага в ньому приділяється виробленню комунікативно-мовленнєвих умінь

- орієнтуватися у ситуації спілкування;
- аналізувати та оцінювати ступінь ефективності спілкування;
- визначати причини комунікативних удач та невдач;
- формулювати (усвідомлювати та впізнавати) основні та додаткові мовні інтенції комунікантів;
- створювати мовленнєві твори з урахуванням особливостей ситуації спілкування;
- редагувати свою та чужу мову;
- аналізувати та вдосконалювати виконання (вимовлення) тексту;
- Продукувати тексти конкретних мовних жанрів.

Курс орієнтує чітко усвідомлення своїх ораторських можливостей, вміння співвідносити їх із конкретної ситуацією мовного спілкування, побудова моделі свого індивідуального ораторського стилю, знання основних напрямів його вдосконалення.

Теоретичні засади курсу закладаються на лекційних заняттях. У процесі навчання ми прагнули сформувати у майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту риторичний потенціал, підвищити їх мовну культуру, створити ситуації мовної комфортності, розвинути здібності кожного спілкування.

Досягнення поставленої мети вирішувалися такі:
ознайомити студентів із сучасною риторикою як лінгвопрагматичною дисципліною, із сучасною концепцією риторики,

дати практичну риторичну підготовку, сформувати основи мовної майстерності, розвинути навички ефективної мовної поведінки у актуальних ситуаціях спілкування;

навчити самовизначатися в конкретній мовній ситуації та надходити відповідно до законів риторики та з урахуванням ситуації спілкування;

навчити майбутніх фахівців володіти своїм голосом, мовним апаратом, щоб спілкування було максимально ефективним;

сформувати навички побудови висловлювання у формі завершеного твору слова, адресованого певній публіці;

Навчити усвідомлювати власні реальні мовні можливості для особистісного, життєвого та професійного становлення; сформувати в учнів навички участі у діалогічних і полілогічних ситуаціях спілкування, встановлення контакту, обміну інформацією з іншими членами мовного колективу, пов'язаними з різними соціальними відносинами, що говорять; допомогти у формуванні моральних переконань, гуманістичних аспектів особистості еносебами, засобами, змістом курсу.

Логіка структури всього курсу (співвідношення та послідовність тем) та кожної теми окремо відображає таку методичну концепцію: риторичні слід

навчати у режимі діяльності, послідовних риторичних операцій, що відпрацьовуються на наступних рівнях:

Пояснення змісту операції та її основних понять, спостереження та аналіз виконання цієї операції («наслідування зразків» - за термінологією М.В.Ломоносова); колективний та індивідуальний тренінг у оволодінні вмінням виконувати цю операцію у своєму висловлюванні («власні твори» - за термінологією М.В.Ломоносова); колективний та індивідуальний тренінг, що полягає у включенні цієї операції в ланцюг раніше освоєних.

Особливе місце у оволодінні цим курсом відводиться самостійній роботі, яка передбачає:

у свідомлення власних психологічних та риторичних особливостей свого мовного типу, що дозволить кожному учневі успішно розвивати свої мовні здібності;

- знайомство із зразками промов, виступів та статей видатних риторів, які виявили себе у різних галузях гуманітарної діяльності, з метою освоєння культурної спадщини, а також самовдосконалення, розвитку здатності зловити себе та інших людей;

- самоаналіз техніки мови;

- освоєння основних елементів ораторської майстерності: підготовку монологічного висловлювання на задану тему з урахуванням риторичних вимог;

- підготовку до проведення публічної дискусії (суперечки).

Кінцевий результат навчання риториці характеризує такі вміння:

- вести розмову на побутові, ділові, політичні та інші теми, набір яких становить коло компетентності культурної людини;

- слухати і чути співрозмовника, ставити питання різних типів у гідній культурній людині формі, подавати репліки, коректно вступати в розмову, доповнюючи та розвиваючи тему бесіди або аргументовано заперечуючи по суті предмет обговорення;

- брати участь у дебатах з проблеми, у якій промовець досить компетентний, ясно і лаконічно, у добрій літературній формі викладаючи своє судження як суворо регламентованого виступи;

- брати участь у дискусіях, суперечках з усіх логічних і етико-психологічних законів і правил; послідовно та доказово відстоювати свої погляди, якщо вони спрямовані на конструктивне вирішення питання;

- виступати з невеликою, але яскравою та переконливою публічною промовою на доступну тему та в різних жанрах з добре вивченого предмета, і при цьому вміти коригувати її форму та тактику відповідно до інтересів та настрою аудиторії;

- вільно викладати свої думки, переконання та оцінки, співвідносячи стиль і форму тексту з його жанром та прийнятими у суспільстві правилами;

- вміти захопити та утримати увагу аудиторії;

- керувати своєю невербальною поведінкою;

- виикати в задум чужої мови та розрізняти за зовнішньою формою внутрішній зміст та глибинні цілі, тобто ефективно читати та слухати, давати загально-риторичну оцінку прочитаного чи прослуханого тексту.

2.3. Форми та методи оволодіння риториною культурою

Провідними формами та методами навчання риториці, представленими у навчальному курсі «Риторика» та спрямованими на розширення загальнокультурних знань фахівців та розвиток їх мовленнєвих здібностей, є:

- проблемні лекції;

- тести та завдання, що дозволяють оцінити загальний рівень індивідуальних мовних особливостей фахівців у галузі фізичної культури та спорту;

- аналітичні вправи: з мовленнєвих висловлювань механізму дій зазначених знань;

- редагування мовленнєвих висловлювань, що мають певні огріхи у використанні риторичних правил;

- психотренінги (ігри, вправи), що сприяють удосконаленню тих чи інших розумових та мовленнєвих здібностей;

- вправи, удосконалюють здатність керувати м'язами мовного апарату;

- рольові та ділові ігри, що імітують реальні життєві ситуації; ситуативні ігри, що імітують правила поведінки у різних сферах спілкування;

- риторичний аналіз прослуханого виступу, експертна робота, що вдосконалює вміння відстежувати переваги та недоліки чужої мовної діяльності;

- рефлексія слідами своєї мовної діяльності;

- вирішення та складання комунікативних, логічних, психологічних та етичних завдань;

- контроль за усвідомленням спеціалістами базових понять та змісту

риторичних операцій;

Вивчаючи мовні зразки авторів, що виступають за різною тематикою, що стоять на різних світоглядних позиціях і мають яскраво індивідуалізовану мову та способи переконання, студенти на практиці, спочатку «пасивної», осягають загальні закони та правила побудови монологічного мовлення різного типу для різних мовних ситуацій, навчаються вести розмову, суперечку, дискусію — і в результаті визначають власний шлях формування сучасної мовної особистості, навчаючись поелементно винаходити, компонувати та висловлювати в адекватних мовних власні тексти різних жанрів [16].

Виховний ефект навчання риториці виявляється насамперед у культурі мовної поведінки, заснованої на почутті власної гідності за поваги до особистості всіх учасників мовного спілкування.

В результаті всього навчання, на завершальному етапі, майбутні фахівці повинні сформувати в собі весь комплекс умінь, що характеризує відповідальну, риторично розвинену особистість, яка вміє та бажає

самостійно добувати знання з різноманітних текстів, критично та творчо їх переробляючи.

Ми прагнули до того, щоб курс риторики викликав у студентів роздуми про значення взаєморозуміння, про те, наскільки важливо в сучасному світі володіти словом. Ці міркування, пов'язані з проблемами ефективності спілкування, становлять основу для формування у майбутніх фахівців у сфері фізичної культури та спорту поглядів, уподобань, ідей, що мають загальнокультурну цінність.

Важливим є також те, що риторика навчає популярної аргументації, роблячи її зручним та доступним інструментом, який використовується під час вирішення спорів, ведення діалогів. Враховуючи те, що значну частину часу фахівці проводять у діалоговому режимі, в результаті навчання студенти повинні також опанувати загальні правила ведення діалогу, тобто основними елементами культури розмови та конструктивної суперечки:

- вмінням уважно слухати того, хто говорить, визначаючи його головну думку та оцінюючи загальну логіку висловлювання, а також основні нафосні компоненти мови;

- вміло та тактовно ставити питання різних типів по суті висловлювання;

- сприяти вдосконаленню мови товарища, делікатно виправляючи і доповнюючи його висловлювання;

- виступати з тієї ж теми, розширивши її інформаційне поле;
- виступати в ролі опонента, дотримуючись основних психологічних та логічних правил опанування;

- будувати власну переконливу чи рекомендаційну мову з урахуванням можливого прихованого опонента.

Таким чином, до програми курсу включено: риторичні вміння та навички, інструментальні знання, риторичні та мовні ідеї.

Охарактеризований вище зміст предмета - новий за своєю суттю для вищої фізкультурної освіти - вимагав розробки методики, яка повинна відповідати його завданням та враховувати специфіку діяльності фахівців у

галузі фізичної культури та спорту, особливості сприйняття та засвоєння ними інформації, а також особливості студентів нашого часу. Сучасні студенти – це покоління, виховане на отриманні інформації не тільки через мовні канали (читання та слухання), але й через канали різних засобів наочності (у тому числі засобів масової комунікації), покоління з розвиненим візуальним мисленням, з критичною спрямованістю сприйняття будь-якої інформації. Її істинності, практичної значимості та дієвості. Тому особливу увагу під час навчання риторичі приділялося мовленнєвої практиці, під час якої найчіткіше виявляється риторична культура. Для цього максимально забезпечувалася активна мовленнєва діяльність майбутніх спеціалістів.

Організація активної мовної діяльності фахівців Людське мовленнєве спідкування у всіх своїх проявах постає як єдність комунікативного та когнітивного почав: ми говоримо та пишемо, щоб нас зрозуміли, а слухаємо чи читаємо, щоб зрозуміти іншого. Успіх чи невдача комунікації залежить від того, наскільки точними мовними засобами людина скористається для вираження своєї думки, так і від того, наскільки глибоко через мовне вираження – інший зможе проникнути в його думку. Причому ця «точність» того, хто говорить, тобто вибір засобів висловлювання, що з його точки зору найбільш відповідають змісту висловлювання, не гарантує адекватності його інтерпретації співрозмовником, яка, у свою чергу, як відомо, залежить і від об'єктивних, і від суб'єктивних причин.

Звичайно, на заняттях з риторики використовувалися і такі методи та прийоми навчання, як вступне слово викладача, бесіда тощо. Однак особливе місце займали специфічні прийоми роботи, а саме:

- риторичний аналіз усних та письмових текстів;
- риторичні завдання;
- Риторичні ігри.

Риторичний аналіз передбачає обговорення компонентів мовної ситуації (де, що, кому, навіщо тощо.). Тут і група складніших питань:

- що сказав промовець;
- що хотів сказати;

- що сказав не навмисно.

Обговорення цих питань дозволяє відзначити не тільки те, що і як було сказано, але і якою мірою вдалося вирішити комунікативне завдання, тобто наскільки мова була ефективною. При цьому студенти навчаються оцінювати не лише чужу мову, а й свою власну.

Наведемо деякі формулювання завдань для риторичного аналізу:

- відновіть за текстом комунікативне завдання того, хто говорить;

- який ви уявляєте за текстом особистість комуніканта;

- що ви можете сказати про автора цього твору;

- Чи є умови риторичної задачі достатніми для її вирішення;

- чи може бути кілька правильних розв'язків цього завдання;

- які питання ви задали б промовляючому, щоб прояснити його комунікативні наміри.

Риторичні завдання ґрунтуються на визначенні всіх значущих

компонентів мовної ситуації:

- хто каже-нище (адресант);

- чому (причина);

- навіщо, навіщо (завдання висловлювання);

- що - про що (зміст висловлювання);

- як (в усній чи письмовій формі, у якому стилі та жанрі тощо);

- де (місце, де відбувається спілкування, відстань між тими, хто спілкується, якщо це важливо);

- коли (час, коли відбувається спілкування, - зараз, у минулому; час, відведений спілкуванню, якщо це важливо).

Студентам пропонується увійти в описані обставини та мовну роль і створити висловлювання, що враховує задані компоненти.

Однією з головних завдань курсу «Риторика» є завдання виховання смаку до хорошого та правильного мовлення. Цьому, на нашу думку, мають сприяти такі специфічні методи навчання:

1) редагування тексту

Як показує досвід, студенти із задоволенням виконують виправлення тексту на практичних заняттях. Для редагування можна пропонувати як нейтральні тексти, і тексти, пов'язані з майбутньою спеціальністю студентів.

Це сприяє створенню у студентів позитивного настрою та розуміння непотрібності даного виду роботи. Необхідність виправлення запропонованих текстів усвідомлюється студентами при першому ж прочитанні. Безперечно, не всім вдається побачити всі стилістичні, мовні, логічні помилки. Але більшість студентів із роботою справляються.

2) створення та виголошення мови на обрану студентами тему;

3) створення та виголошення студентами мови на задану ним тему;

Окремим напрямом роботи з формування риторичної культури є робота над технікою мови, що здійснюється на практичних заняттях. Техніка мови – це правильна організація дихання, голосу, артикуляції за дотримання норм вимови. Безумовно, вирішити всі завдання, пов'язані з технікою мови в рамках невеликого курсу риторики неможливо. Але разом з тим заняття курсу показують, що завжди є студенти, які не задоволені своїм голосом, дикцією і бажають подолати недоліки своєї мови. Допомогти їм у цьому можуть заняття риторику. Звичайно, займатися кожному доведеться переважно самостійно, але основу для індивідуальної роботи (теоретичні знання, прийоми тренінгу) майбутні фахівці отримують на заняттях курсу.

Завершальним етапом у роботі над технікою мови є виразне читання віршованих та прозових текстів. Виразне читання дає можливість студентам продемонструвати навички, здобуті на заняттях з техніки мови. Крім цього, важливо показати вміння аналізувати запропонований текст, побачити основну думку та донести її до слухачів, використовуючи як виразні мови, так і невербальні засоби спілкування. Знання про невербальні засоби спілкування студенти отримують на лекціях.

Велику роль виразному читанні грає інтонація, головними елементами якої є фразові наголоси, паузи і мелодика промови. Особлива у роботі увага над інтонацією приділяється паузам. Виробити навички правильного визначення логічних пауз допомагає виразне читання.

Одним із ефективних шляхів оволодіння риторичною культурою на заняттях з риторики є створення навчально-мовленнєвих або навчально-комунікативних ситуацій. Навчально-мовленнєва ситуація - один із прийомів роботи, сенс якого в тому, щоб відтворити типову для фахівця ситуацію спілкування, щоб включити учнів у цю діяльність.

Слід розрізняти реальну (природну) ситуацію спілкування та уявну (штучну) навчально-мовленнєву ситуацію. На наш погляд, принцип реальної мовної ситуації (риторичного контексту) повинен лежати в основі будь-якого виду вправ. Реальна ситуація спілкування між викладачем та студентами, а також між студентом та студентами має пронизувати весь навчальний процес.

У навчально-мовленнєвій ситуації, як правило, зазначаються:

- учасники комунікативного акту, їх рольові зв'язки; при цьому дається необхідна характеристика кожного з комунікантів - наприклад, вік, підготовленість до сприйняття інформації, особисті якості тощо;
- обстановка спілкування - місце, дистанція між тим, хто говорить і слухає, особливості акустики тощо;

- цілі спілкування та його предметна основа, предметний зміст, тобто для чого організується спілкування, в чому його завдання, що повинен повідомити промовець і т.п.

Говорячи про організацію навчального процесу, слід зазначити, що ми були випробувані такі форми навчання, як лекція, семінар, практичне заняття, дискусія. Ми вважали також за необхідне формування у майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту вміння робити риторичний аналіз власного чи прослуханого виступу, що ми й робили у практиці викладання курсу «Риторика».

Практичне заняття з риторики

Нижче пропонуються зразки завдань, що використовуються на практичних заняттях з риторики.

1. Позначте у зразках мовлення елементи композиції, знайдіть логічні форми викладу, сформулюйте основну думку.

2. Прочитайте фрагменти промов. Які з них звернені до розуму, а які до почуттів слухачів? Які діють і розум, і почуття?

3. Вимовте промову на задану тему в рамках певного часу, тимчасового ліміту (1 хвилина, 2 хвилини, 3 хвилини...).

4. Вимовте дво- або п'ятихвилинну промову за обраним афоризмом.

5. Розв'яжіть запропонований сюжет у розповідь, нарис до двох хвилин.

6. Перетворіть запропонований факт на інформацію, що інтригує.

7. Взявши за основу проблемну ситуацію, сформулюйте можливу дискусійну тему. Визначте, які завдання може вирішити цю суперечку.

Підготуйте вступне слово ведучого.

8. Прочитайте текст вголос. Який висновок запропонували б ви, опинившись на місці цього оратора?

9. Прочитайте запропонований текст, дайте відповідь на запитання: які помилки допущені в тексті? Знайдіть їх, систематизуйте, поясніть, як треба сказати у кожному окремому випадку. Після того, як всі помилки виправлені, перекажіть текст так, як він має виглядати, на вашу думку.

10. Вкажіть на риторичні помилки у запропонованому тексті. Виправте їх.

11. Перед вами цитати, що належать яскравим представникам красномовства давнини та наших днів. Перечитайте їх, постарайтеся зрозуміти основну думку в них, можливо, запам'ятати з метою відповіді такі питання. Постарайтеся обґрунтувати свою згоду (або незгоду) з тією основною думкою, яку автор вважає принципово важливою.

12. Спробуйте вичленувати з промови ті завдання, що ставить собі її автор.

Скільки їх, які вони, як можна охарактеризувати кожен із них. Знайдіть по тексту рядки, які характеризують відповідь це завдання.

13. Простежте логічний ланцюжок у кожному з міркувань автора, що сприятиме зростанню вашої ораторської майстерності.

14. Виберіть газетне повідомлення, що сподобалося вам, побудуйте на його основі яскравий усний виступ перед однокурсниками, використовуючи елементи розмовного стилю.

15. Виділіть головну, вузлову думку у запропонованому фрагменті промови. Прочитайте текст вголос. Який висновок запропонували б ви, опинившись на місці цього оратора, слабо підготовленого в красномовстві?

16. Проаналізуйте приклади укладання мови. Які прийоми привернення уваги використані у них? Які цілі (вплив на інтелектуальну, емоційну сфери слухачів) ставлять собі оратори?

17. Виберіть тему та підготуйте переконливу мову на 5 хвилин, уточніть її формулювання. Продумайте систему логічних та психологічних доказів.

18. Прочитайте фрагменти виступів визначних ораторів нашого часу перед студентами. Які прийоми привернення уваги використовували оратори на початку промови?

19. Проаналізуйте приклади промов. Зверніть увагу на способи оформлення вступу та висновків. Перерахуйте ідеї (думки), які розкриваються авторами в основній частині. Дайте аргументовану оцінку кожній мові.

20. Розвивайте запропоновану тему.

21. Підготуйте хвилинне повідомлення на ініціативну тему.

22. Промовте експромтом хвилинну промову на запропоновану тему.

23. Проаналізуйте свій виступ за анкетною самооцінкою публічного виступу.

24. Проаналізуйте виступ свого однокурсника за анкетною експертною оцінкою.

25. Візьміть участь у конкурсі ораторів.

Промовці виступають на заздалегідь підготовлену тему в рамках регламенту. Інші слухачі оцінюють їхні виступи за анкетною «Критерії конкурсу ораторів». Кожен оратор перед виступом повідомляє тему і перед якою аудиторією він виступає, а після закінчення виступу повідомляє жанр та мету свого повідомлення, виступи.

Дискусія

На практичних заняттях з навчання риториці використовувався такий спосіб навчання, як проведення дискусії. На думку англійських фахівців, «дискусія і як метод навчання, і як форма організації навчального процесу має низку важливих переваг: вона сприяє виробленню у студентів вміння висловлювати і аргументувати свою думку, слухати один одного, виступати в ролі критиків». Дискусія вимагає як логіки висловлювання та його правильного граматичного оформлення, і використання засобів мовної виразності.

Спираючись на схему, студенти мали побудувати зв'язне висловлювання про те, що таке дискусія, чим вона відрізняється від сварки, назвати основні компоненти спору, навести приклад спору та сварки. Під час проведення дискусії формувалися вміння:

- вибирати та формулювати тему для дискусії;
- визначати мету;
- вести міні-дискусію, вимовляти вступне та заключне слово.

Ознаки дискусії:

наявність дискусійної теми, в якій мають відобразитися протилежні точки зору: теза та антитеза;

наявність ведучого. У разі відсутності провідного функції можуть виконувати учасники дискусії. Однак, як показує практика, без організуючої, спрямовуючої ролі провідного дискусії, як правило, не виходить.

Підкреслимо, що завдання дискусії можуть бути різними: обмінятися різними точками зору; переконати супротивника; знайти узгоджене рішення; проілюструвати здатність третьої особи привести тих, хто сперечається до згоди.

Успіх дискусії багато в чому визначається:

- 1) формулюванням теми, її конкретністю, вираженістю у ній спірного моменту, якої здатний викликати бажання говорити;
- 2) умінням ведучого вести дискусію, створювати та підтримувати доброзичливу дискусійну атмосферу;
- 3) умінням учасників дискусії аргументувати висловлені положення.

Основними критеріями відбору теми для дискусії мають бути такі:

- чи міститься у темі проблема (теза та антитеза);
- Чи буде обговорюване питання актуальним, цікавим для учасників дискусії.

Теми, які обираються для дискусійного обговорення або для ігрових завдань, повинні, на нашу думку, викликати афективну (емоційну) реакцію комунікантів (сміх, радість, здивування, а також обурення, незгоду тощо). Емоційна реакція спонукає студентів до активної участі у дискусії (грі), стимулює активну комунікацію. Під впливом цього стимулу кожен студент готовий висловлюватися, щоб відстояти свою точку зору, вербально сформулювати реакцію, навіть негативну, аргументувати свої заперечення. Явні невідповідності, гумористичні ситуації викликають миттєву вербальну реакцію, а сформульовані засобами мови аргументи на захист своєї позиції надовго залишаються у пам'яті та актуалізуються у межах суміжних чи подібних ситуацій чи дискусій.

Проводилися також міні-дискусії — суперечки, учасниками яких були два представники різних точок зору та ведучий.

Основні труднощі при проведенні експерименту полягали в наступному: у невмінні визнати право іншого не погоджуватися з твоєю думкою; у невмінні аргументувати свою точку зору; у невмінні чути чужу точку зору; у невмінні ставити змістовні питання (на уточнення, на прояснення); у невмінні визнати помилковість своєї позиції; у невмінні знаходити причину помилкових мовних дій та шукати варіанти усунення цієї причини; у відсутності «почуття аудиторії»; у невмінні проводити аналіз риторичної ситуації, виділяти в ній проблему, виявляти причини та конструювати варіанти рішень, створювати риторичний текст у доречному для цієї ситуації жанрі.

Методи та прийоми формування навичок публічного виступу.

На жаль, на семінарських заняттях у ЗВО нечасто доводиться чути яскраві, емоційні, переконливі виступи студентів. Причини цього нам бачаться не тільки в інертності, безініціативності, незнанні матеріалу. Є ще

одна причина: звичайне невміння зробити своє мовлення цікавим, незнання елементарних правил, якими будується будь-який публічний виступ. Саме тому важливо з перших занять нав'язати студентам, що опанувати цю майстерність може практично кожен. У цьому зданні доречно згадати знамениту фразу Цицерона «Поетами народжуються, ораторами стають».

Ораторське мистецтво, лише умовно зване мистецтвом, - «значною мірою — діяльність, опанувати яку можна, якщо навіть людина не має для цього особливих даних, ... всяка грамотна людина в результаті наполегливої праці може опанувати основи ораторського мистецтва, тобто вміння вимовляти мова перед аудиторією дохідливо, захоплююче та переконливо».

Теоретичні відомості про порядок роботи над текстом виступу, про взаємозв'язок логіки та композиції тексту, про стиль та мову публічного виступу, про спеціальні риторичні прийоми, мовні засоби впливу на слухачів майбутні фахівці отримують на лекціях з риторики. Але головним моментом

у формуванні навичок публічного виступу, безумовно, є практичні методи спільної роботи студентів та викладача.

Самопрезентація. На підготовку цієї промови студентам відводиться 5 хвилин, протягом яких вони повинні продумати, як вони можуть охарактеризувати себе за 1-1,5 хвилини. Попередньо нагадується про те, що вміння «подати себе» є абсолютно необхідним для кожної людини і про те, наскільки важливим є перше враження для подальшого спілкування або спільної діяльності.

Після прослуханих виступів кожен зі студентів називає один, на його погляд, цікавий виступ. При цьому важливо, щоб слухачі відзначили, за рахунок чого та чи інша розповідь про себе стала найяскравішою або незабутньою.

Мова на вибрану тему. Студентам пропонуються на вибір кілька тем, до виступів за якими вони готуються самостійно. На кожен виступ приділяється 3-5 хвилин. Для виступу студентам пропонувалися такі теми:

- 1) Яким я уявляю собі лідера?
- 2) Моє ставлення до детективної літератури.

3) Хороша та погана реклама на телебаченні.

4) Чи завжди хороший у книзі (фільмі) щасливий кінець?

5) Чому б хотів навчитися?

6) Книги, які я переріс.

7) Сім'я чи робота: чому віддати перевагу.

8) Чи знайомі мені докори совісті?

9) Я люблю, коли...

10) Я не люблю, коли...

11) Здоров'я чи рекорди.

Студенти оцінювали виступ кожного. Для цього всім лунали оціночні листи. Видається дуже важливою можливістю оцінити себе на тлі інших студентів, побачити свої «слабкі місця».

Цей вид роботи використовувався на початковому та заключному етапах роботи з формування риторичної культури.

Самоаналіз громадського виступу. Цей метод є, з погляду, однією з найефективніших методів формування навичок громадського виступу. Особливо ефективним є застосування відеомагнітофона: переглядаючи запис виступів, студенти мають можливість побачити сукупність своїх ораторських навичок як вербальних, так і невербальних.

Мова за заданим початком — вид роботи, який тренує насамперед навички композиційно-логічного оформлення тексту. Тому до цього виду роботи доцільно розпочинати після прочитання лекції про логічну культуру оратора і про композицію тексту. Задається зазвичай перша фраза промови.

Мова-імпровізація на задану тему. Це одна з найважливіших риторичних вправ, адже для багатьох будь-яке висловлювання, яке диктується ситуацією, яке немає можливості підготувати заздалегідь, викликає найбільшу скруту. Навчитися почуватися вільно перед будь-якою аудиторією, навчитися мислити на очах слухачів нелегко. До цього має прагнути кожен, хто займається риторикою. Навички такої роботи майбутні спеціалісти здобувають на заняттях курсу «Риторика».

На початковому етапі занять риторикою, коли студенти ще затиснуті і скуті, для підготовки промови-імпровізації їм дається невеликий час (3-4 хвилини). За цей час студенти повинні:

сформулювати вступ своєї мови, в якій мають прозвучати тема та мета виступу;

підібрати аргументи на підтвердження головної думки (тези), побудувати в порядку посилення;

продумати висновок, який має співвідноситися з тезою, яка прозвучала у вступі (це робить мова більш переконливою).

Усний аналіз виступів - найпоширеніший вид роботи на заняттях з риторики. Застосовується як у першому занятті, коли студенти розповідають себе (самопрезентація), і на підсумковому, коли звучать промови всіх студентів на обрану тему.

На першому занятті студентам зазвичай пропонується виділити зі всіх прослуханих виступів один і охарактеризувати його. При цьому виявляється те, що для слухачів є найбільш значущим, що справляє на них особливе враження. Безумовно, критерії відбору в кожного свої, але, зазвичай, ними відзначається впевненість оратора, переконливість його промови, емоційність, розкутість. Кожен із майбутніх фахівців, таким чином, створює свій образ ідеального оратора, риторичного ідеалу, якого потрібно прагнути. Крім цього, стримана тактична критика виявляє недоліки кожного студента, над усуненням яких йому потрібно працювати.

Одним із загальних недоліків, що особливо проявляється на перших заняттях з риторики, є прихильність до тексту, повна відсутність почуття аудиторії. Крім цього, типовим недоліком є невміння керувати своєю невербальною поведінкою. Після виявлення помилок та недоліків студенти отримують конкретні рекомендації щодо їх усунення. Так, наприклад, майбутні фахівці повинні усвідомити, що заздалегідь підготовлений текст не потрібно заучувати напам'ять. Доцільно утримувати у пам'яті передусім тему, ідею, мету мови. При цьому у виступі обов'язково повинні бути присутніми елементи імпровізації. Живе слово, живі інтонації, несподівані знахідки

Ось що робить будь-яку мову привабливою для слухачів. І що більше оратор працює над виступом, то легше він потім імпровізуватиме.

На наступних заняттях аналіз виступів стає дедалі глибшим і здійснюється за певними критеріями: переконливість промови (послідовність, аргументованість), манера виконання (техніка мови, невербальне поведінка), культура промови. Під час вивчення курсу майбутні фахівці широко та досить глибоко ознайомилися з теоретичними основами риторичної культури та найефективнішими прийомами її освоєння.

2.4. Виявлення ефективності формування риторичної культури у студентів (результати дослідження)

Дослідження проводилося з метою узагальнення досвіду організації та запровадження курсу «Риторика», що сприяє формуванню риторичної культури у майбутніх спеціалістів у галузі фізичної культури та спорту. Як експериментальну групу було обрано студентів 2 курсу гуманітарного факультету. В якості контрольної групи використовувалася студенти 1 курсу, якою курс риторики ще викладався. Експеримент проводився у два етапи, які можна позначити як констатуючий та формуючий експерименти.

На початку проведення констатуючого експерименту нами було складено анкету, запропоновану студентам, які проходили навчання за курсом «Риторика». Метою анкетування було виявлення рівня комунікабельності студентів та їх початкових риторичних навичок та умінь.

Загалом було опитано 44 респонденти.

Опитування показало, що 84% респондентів практично не мають досвіду публічного виступу, тільки 22% студентів, на їхню думку, не мають труднощів при формулюванні тієї чи іншої думки, 26,6% не затрудняються у виборі потрібного слова. Разом з тим багато майбутніх фахівців досить серйозно ставляться до проблем культури мови, прислухаються як до своєї власної мови (42,6%), так і до мови інших (74,5%), звертають увагу на мовні

помилки, вважають володіння словом необхідним якістю спеціаліста у сфері інформатики (91,5%).

Поряд з анкетною, для визначення початкового рівня сформованості риторичної культури, риторичних умінь та паралельної оцінки успішності вирішення поставлених у дослідженні завдань застосовувалися розроблені нами тести.

При їх складанні використовувалися отримані в ході аналізу наукової та науково-методичної літератури дані про риторичні вміння та навички, а також враховувалася думка експертів. Пропонувалися, наприклад, такі види завдань:

- 1) пояснити значення слів (виявлення словникового запасу студентів);
- 2) поставити наголос у словах (визначення рівня орфоепічної культури);
- 3) вказати на подібність/відмінність між словами;
- 4) визначити походження слова: російське/іноземне;
- 5) вставити у вираз пропущені слова;
- 6) прокоментувати цитати;
- 7) підібрати загальне слово до запропонованих слів;
- 8) закінчити фразу/поєднання слів;
- 9) назвати автора слів/висловлювань;
- 10) вказати, чи є помилки у поєднанні слів/виразів;
- 11) знайти слово, що випадає з логічного ряду;
- 12) знайти помилки в тексті, пояснити їх та ін.

Крім цього, оцінювалися навички публічного виступу: вміння студентів вимовляти мову за заданим початком, мовлення-імпровізацію, мовлення-самопрезентацію, закінчення заданої мови.

При цьому нами було виділено 4 основні групи критеріїв: розвиток комунікативних можливостей, культура мови, виконання мови (переконливість мови, техніка мови, володіння невербальними засобами), аналіз та самоаналіз мови.

На підставі оцінки показників сформованості риторичної культури було визначено рівні розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців. Оцінки виставлялися на основі чотирибальної шкали, де всі критерії риторичної культури були співвіднесені з відповідними рівнями балів

Таблиця 1

Рівень	Сумарний бал
Високий	5
Середній	4
Низький	3
Дуже низький	2

Рівні розвитку риторичної культури 100% - 86% правильних відповідей – 5 балів, тобто високий рівень; 85% – 76% – 4 бали, тобто середній рівень; 75% – 50% – 3 бали, тобто низький рівень; менше 50% – 2 бали, тобто дуже низький рівень.

Результати анкетування, виконання тестових завдань та виступи студентів контрольної та експериментальної груп дозволили виявити рівень їх знань про культуру спілкування, початковий рівень сформованості риторичної культури.

Дані, отримані під час анкетування, та результати первинного тестування свідчать про наявність у майбутніх спеціалістів певних комунікативних проблем.

Було встановлено початковий досить низький рівень вимовної культури (техніки мови) майбутніх фахівців: приблизно у 30% учнів було порушено мелодику мови, дикція була нечітка, акцентування слів помилкове; бідний запас усних засобів вираження; темп мови порушений, логічний наголос зміщено, тембр висловлювання збіднений, невиразний.

Результати включеного педагогічного спостереження та індивідуальних бесід показали, що деякій частині студентів (близько 30%) притаманний такий риторичний недолік, як затиснення мовлення.

Мовленнєва затисненість у спілкуванні спричиняє зниження пізнавальної активності студентів, які відчувають стан загального дискомфорту,

пригніченості, невпевненості в собі. Якщо фахівець характеризується позитивною самооцінкою, то такій ситуації йому все-таки вдається зберегти задоволеність собою. За допомогою психологічного тестування було

виявлено: якщо студент має низьку самооцінку, низький рівень домагань, то

низький рівень риторичної культури, мовна затисненість закріплює ці

характеристики особистості майбутнього фахівця, стає основою страху

труднощів будь-якого іншого роду, посилює невпевненість у собі,

тривожність, що найбільш негативним чином може позначитися на

професійній діяльності фахівця у сфері фізичної культури та спорту, де

особливо важливі такі особистісні та професійні якості, як впевненість у собі,

швидкість переключення з одного виду діяльності на інший, здатність

миттєво долати «аудиторний шок» у професійному спілкуванні, уміння

швидко встановлювати контакт у міжособистісному спілкуванні.

Крім того, в ході експерименту нами з'ясувалося розуміння

майбутніми фахівцями у сфері фізичної культури та спорту сутнісних

характеристик культури мовної поведінки. За нашими спостереженнями,

недостатня соціальна зрілість фахівців веде до того, що у своїй мовній

поведінці вони не завжди дотримуються соціально схвалюваних зразків.

Щляхом опитування та групових розмов у різні роки було виявлено, що

безпосередньо культура мовної поведінки, міжособистісного спілкування

розуміється фахівцями виключно як знання та дотримання етикетних норм та

правил. При цьому некомпетентність у питаннях міжособистісного мовного

спілкування та взаємодії часто-густо заважає фахівцям рефлексувати дійсне

ставлення до них навчальної групи та інших значущих для них людей.

У ході експерименту було виявлено також суттєвий вплив інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та мотивів навчання риторичі майбутніх

фахівців у галузі фізичної культури та спорту на їхню активність у оволодінні риторичною культурою. Постійне використання риторичних умінь до розв'язання конкретних життєвих ситуацій призводить учнів до розуміння важливості освоєння законів риторики. Крім того, результати дослідження виявили залежність рівня оволодіння риторичною культурою від адекватної мотивації до навчання риторичній, від усвідомлення місця риторичної системи саморозвитку спеціаліста як особистості. Підвищення рівня розвитку мовних умінь та рівня розвитку активності у спілкуванні свідчать про те, що позитивні зміни у вербальній та невербальній сферах підвищують мотивацію особистості у спілкуванні.

Чинники, що впливають на процес вивчення риторичної

Всім майбутнім фахівцям, які проходили навчання за курсом риторичної ставилося питання: «Чому ви займаєтесь риторикою?». Чинники, які впливають на процес вивчення риторичної, вони мали розставити у порядку переваги.

Студенти відповідали також на питання, які найбільш значущі серед професійно важливих якостей фахівця. Як найбільш значущі, крім професійної компетентності, ними було виділено інтелектуальні якості, вихованість, вимогливість та моральні якості. Примітно, що ці якості були відзначені ними серед особистісних якостей спеціаліста, які допомагає формувати риторика. Результати опитування відбиває таблиця 2.

№ з/п	Якості	Ранг	Відповіді	
			Кількість	%
1	Комунікативні	1	29	30,9
2	Моральні	4	11	11,7
3	Інтелектуальні	2	24	25,5
4	Вольові	5	8	8,5
5	Емоційні	3	15	16
6	Ділові	6	5	5,3
7	Інші	7	2	2,1

Як очевидно з таблиці, більшість опитаних характерна думка про переважному значенні для фахівців логічного компонента проти іншими аспектами риторики. Ці дані, на нашу думку, відображають, з одного боку, не зовсім правильне розуміння опитаними реального значення риторики як дисципліни, покликаного акумулювати у собі різноманітні знання з суміжних гуманітарних наук, а з іншого боку, неправильну оцінку значення риторичних знань з погляду реальних практичних потреб.

Наприкінці формуючого експерименту, проведеного відповідно до висунутої гіпотезою, було проведено повторне тестування, метою якого було порівняння показників риторичних навичок та умінь у контрольній та експериментальній групах після вивчення курсу «Риторика».

Найважливіший напрямок проведеного нами формуючого експерименту - виявлення впливу занять риторикою формування навичок публічного виступу. Якщо на початку вивчення курсу «Риторика» студенти покладалися лише на свої природні дані та наявний у них досвід, то в кінці курсу вони вже мали отримані в ході занять з риторики знання, вміння та навички. Студентам в експериментальній та контрольній групах були запропоновані такі види завдань: вимовити промову по заданому початку, дати висновок до тексту, вимовити промову-імпровізацію. Виступи

оцінювалися за допомогою оціночних листів. Порівняння відбувалося за такими основними критеріями:

переконливість мови (логіко-композиційна побудова, послідовність викладу, аргументованість);

культура мови (орфоепічна та граматична правильність, стиль); манера виступу (впевненість, володіння невербальними засобами, техніка мови); почуття аудиторії (уміння захопити та утримати увагу аудиторії, встановити контакт з аудиторією).

Спостереження та отримані дані показують, як поступово удосконалюються риторичні навички студентів: підвищується переконливість мови, удосконалюється манера виконання, більш вираженим стає почуття аудиторії. Цьому сприяє вся система роботи з навчання основ риторики, яка докладно описана в цьому дисертаційному дослідженні.

Виступи, що прозвучали, оцінювалися за п'ятибальною системою, потім виводився середній бал за кожним критерієм. Наприкінці вивчення курсу «Риторика» студентам було запропоновано виконати те саме завдання (з іншими варіантами початку і кінця мови).

Прочитаний курс дав інші позитивні результати. Було наголошено, зокрема, на посиленні у фахівців таких властивостей особистості, як контактність, виваженість, доброзичливість, толерантність, що особливо наочно було продемонстровано під час підсумкової навчальної дискусії.

Наприкінці курсу було проведено письмове опитування про результати курсу. Аналіз отриманих даних показав як стійкий інтерес майбутніх фахівців до вивченого курсу, а й зростання у цілому ступеня усвідомлення ними значення оволодіння риторичною культурою сьогодення майбутньої професійної діяльності та ефективності мовного спілкування.

Одним із критеріїв оцінки рівня риторичних знань та умінь майбутніх спеціалістів, а також їх пізнавального інтересу до предмета став залік, який студенти складали наприкінці курсу. Результати заліку свідчать про стійкість інтересу до предмета, про високий рівень його сформованості. Були

визначені добрі знання та вміння студентів, осмислені відповіді на питання та володіння основним матеріалом курсу.

Таким чином, результати педагогічного експерименту доводять доцільність застосування розробленої нами системи формування риторичної культури у майбутніх фахівців.

Про результати дослідження найкраще говорять відповіді учнів питання анкети, запропонованої студентам наприкінці курсу. Усі навчання за курсом риторики вважають його необхідним, важливим і доцільним.

Зазначається, по-перше, що курс допомагає зняти бар'єр страху та швидко налагодити спілкування. До позитивних моментів курсу відносять також розвиток слухової пам'яті, підвищення самооцінки, впевненості у собі, виявлення потенційних можливостей, звільнення від комплексів.

Відповідаючи наприкінці курсу питанням «Що дає риторика, оволодіння риторичною культурою для практичного життя?», майбутні фахівці зазначили таке:

- вчить краще та легше думати;
- допомагає впевнено почуватися в ситуаціях, коли потрібно вимовити мову, вільніше спілкуватися з людьми;

- допомагає побачити себе з боку;

- вчить розуміти потребу аудиторії та співрозмовника, допомагає стати привабливішим для оточуючих;

- вчить правильної мови, роботи над голосом, підготовки мови, побудови її та вимови;

- вчить конкретним різновидам мовних дій: зробити доповідь, взяти участь у діловій розмові, співбесіді, вимовити тост, привітання, зробити комплімент;

- вчить контролювати свою невербальну поведінку та розуміти невербальну поведінку інших людей;

- навчає законам сприйняття мови;

- вчить більш переконливо та аргументовано відстоювати свою думку;

- вчить вільно, внутрішньо розкрито почуватися у спілкуванні в будь-якій ситуації, у тому числі й у професійній;
- вчить, як завоювати слухачів і стати зацікавленим слухачем.

Виходячи з отриманих даних, можна зробити такі висновки: переважна більшість тих, хто пройшов навчання за курсом, задоволено отриманими знаннями з риторики (87%), а також формою проведення занять та їх змістом, - простежується тенденція до усвідомлення майбутніми фахівцями необхідності одержаних знань для успішної життєдіяльності (94,3%); більшість респондентів (61%) хотіли б продовжити навчання за курсом або окремими його розділами; відзначається підвищений інтерес до курсу та знань, які дає риторика (97,3%); переважає думка про позитивний вплив отриманих знань, умінь і навичок підвищення ефективності мовного спілкування у різних ситуаціях (73,6%), зміну особистісних якостей респондентів (76%).

Можна відзначити також високу в цілому ступінь активності, виявлену студентами щодо курсу та оволодіння риторичною культурою, що свідчить про доцільність та актуальність даного курсу.

Багато хто з опитаних відзначав (і це видається нам важливим моментом), що обстановка на заняттях була доброзичливою, творчою, тому всі почували себе досить розкрито.

Висловлювалися побажання: про збільшення кількості годинників на курс; про доцільність запровадження його у повному обсязі на всіх спеціалізаціях.

Таким чином, можна зробити висновок, що запропонований та успішно апробований курс риторики може стати основою перетворення професійної підготовки самоцінної, що розвивається та вдосконалюється надалі в особистості спеціаліста.

НУБІП України

Висновки до другого розділу

У розділі розглядається педагогічна технологія формування та розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій.

Розкриваються загальні принципи формування та розвитку риторичної культури у майбутніх фахівців засобами інформаційних технологій.

Показано структуру та зміст експериментального курсу та форми та методи оволодіння риторичною культурою.

Наголошено на тому, що під час вивчення курсу майбутні фахівці широко та досить глибоко ознайомилися з теоретичними основами риторичної культури та найефективнішими прийомами її освоєння.

Показано виявлення ефективності формування риторичної культури у студентів (результати дослідження).

Відзначимо високу в цілому ступінь активності, виявлену студентами щодо курсу та оволодіння риторичною культурою, що свідчить про доцільність та актуальність даного курсу.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що однією з актуальних проблем вищої освіти, підготовки фахівців є проблема розвитку їх риторичних потенціалів, формування вміння користуватися мовою як засобом професійного спілкування, формування їхньої риторичної культури, що допомагає забезпечити більш високий мовленнєвий та загальнокультурний розвиток фахівців.

Показано, що вимоги до підготовленості спеціаліста – це вимоги до наявності у людини, яка претендує на цю професійну кваліфікацію, що відповідає сукупності конкретних якостей (властивостей), що дозволяють їй успішно реалізувати суспільно визнану модель професійної діяльності.

Виявлено, що домінуючим мотивом у оволодінні фахівцями риторичної культурою є усвідомлення ними власних реальних мовних можливостей для особистого, життєвого та професійного становлення, усвідомлення місця риторики у системі саморозвитку фахівця як особистості.

Професійно та особистісно орієнтоване вивчення риторики змушує звернутися до найбільш перспективних психолого-педагогічних теорій розвитку людини (Л.С.Виготський, А.М.Леонтьєв, А.А.Леонтьєв та ін.), на основі яких можна побудувати соціокультурну концепцію професійної освіти та виховання. У цьому докорінно змінюється практика особистісного спілкування. Основні навички такого спілкування можуть бути сформовані на заняттях з риторики.

Результати дослідження, проведеного в ході експерименту, свідчать про низький рівень риторичної культури у майбутніх спеціалістів, що спричиняє необхідність оптимізації системи професійної освіти, пошуку інноваційних форм оволодіння фахівцями основами риторичних знань.

Розроблено та апробовано вимоги до риторичної культури спеціаліста у вигляді сукупності риторичних знань про здібності та властивості особистості, риторичних умінь та навичок, що забезпечують професійну

підготовку, особистісний розвиток спеціаліста, комфортну, раціонально організовану мовну взаємодію.

Експериментальна методика підтвердила, що оволодіння риторичною культурою сприяє формуванню гуманістичних якостей особистості, а також удосконаленню психічних якостей та властивостей особистості спеціаліста у галузі фізичної культури та спорту (мислення, уваги, пам'яті, творчих здібностей, імпровізаторських якостей тощо).

Сформоване у фахівців поняття про риторичну культуру, оволодіння фахівцями основами риторичної культури покращить результати їхньої праці в майбутньому, а також забезпечить їм ефективніше функціонування у професійній сфері в цілому.

Формування риторичної культури є специфічним засобом розвитку індивідуальності фахівця, його самозростання у процесі мислемовної діяльності, обумовленої позитивною мотивацією. А для фахівця риторика стає засобом реалізації індивідуального мовного потенціалу. Формування самосвідомості, стимулом творчого зростання.

1. Абрамович С. Д., Чикарькова М. Ю. Риторика. Київ: Центр навч.-метод. літ-ри, 2004. 472 с.

2. Александров Д. Н. Риторика. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, 2000.

534 с.

3. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ: Академія, 1994. 254 с.

4. Апресян Г. З. Ораторское искусство. Москва: Изд-во Моск. ун-та,

1978. 256 с.

5. Волков А. А. Основы риторики. Москва: Академический проект, 2003. 304 с.

6. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація. Київ:

Академія, 2006. 256 с.

7. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : [монографія] / Н. Б. Голуб.

– Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.

8. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі. Черкаси: Брама-Україна,

2008. 400 с.

9. Голуб Н. Б. Риторика. Черкаси: Вид-во ЧНУ, 2003.

10. Горобец Л. Н. Риторическая компетенция учителя: проблемы исследования и практика формирования // Л.Н. Горобец // Известия

Российского государственного педагогического университета им. А.И.

Герцена. – 2008. – №62. – С.214-218.

11. Гурвич С. С. Основы риторики. Київ: Вища шк., 1988. 247 с.

12. Зарецкая Е. Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. Москва: Дело, 2001. 480 с.

13. Иванова С. Ф. Специфика публичной речи. Москва: Знание, 1978.

127 с.

14. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : [навч.-метод. посіб.] / А.

Й. Капська. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.

15. Климова К. Я. Лекційне красномовство у підготовці майбутніх учителів-риторів до професійної діяльності // К. Я. Климова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : [зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.)] ; за ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 23–28.

16. Клочек Григорій. Зі студій про літературну освіту : [збірник статей та матеріалів] / Григорій Клочек. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 192 с.

17. Ключев Е. В. Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция. Москва: Приор, 1999. 270 с.

18. Коваленко С. Сучасна риторика. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 184 с.

19. Колотилова Н. А. Риторика. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.

20. Кохтев Н. Н. Основы ораторской речи. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1992. 240 с.

21. Куньч З. Риторичний словник. Київ: Рідна мова, 1997. 341 с. 167

22. Курінна А. Ф. Розвиток риторичних можливостей особистості в професійній педагогічній діяльності / А. Курінна / Корицька Г., Курінна А., Присяжнюк Ю., Шугій Т. Шляхи формування професійної компетентності вчителя-словесника в процесі викладання філологічних дисциплін : [монографія]. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2014. – С. 30–55.

23. Кучерук О. А. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти / О. А. Кучерук // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 50–53.

24. Кучерук О. А. Формування технологічної компетентності майбутнього вчителя української мови / О. А. Кучерук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – [кол. авт.]. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – С. 11–15.

25. Львов М. Р. Риторика. Культура речи. Москва: Академия, 2003. 272 с.

26. Львов М. Р. Риторика. Москва: Изд. Центр «Академия», 1995. 256 с.

27. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика. Київ: Вища школа, 2006. 311 с.

28. Михальская А. К. Педагогическая риторика. история и теория. Москва: Академия, 1998. 432 с.

29. Михальская А. К. Русский Сократ: лекции по сравнительноисторической риторике. Москва: Академия, 1996. 192 с.

30. Михневич А. Е. Ораторское искусство лектора. Москва: Знание, 1984. 240 с.

31. Мурашов А. А. Основы педагогической риторики. Москва, 1996.

24. Мурашов А. А. Педагогическая риторика. Москва: Педагогическое общество России, 2001. 480 с.

32. Никольская С. Г. Техника публичной речи: методические рекомендации и упражнения для лекторов. Москва: Знание, 1980. 64 с.

33. Ницета В. А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл у контексті комунікативної спрямованості мовної освіти / В. А. Ницета // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №2. – Бердянськ: БДПУ, 2011. С. 176 – 181.

34. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

35. Риторика – учителю / В. Н. Маров, Д. Х. Вагапова, Т. М. Зыбина, Ю. В. Виньков. Москва: Просвещение, 1993. 105 с.

36. Рождественский Ю. В. Теория риторики. Москва: Добросвет, 1999. 482 с. 29. Сагач Г. М. Риторика. Київ: Ін Юре, 2000. 568 с.

37. Сагач Г. М. Золотослів. Київ: Райдуга, 1998. 378 с.

38. Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб.] / Г. М. Сагач ; [вид. 2-е, перероб.]. – К. : Ін Юре, 2000. – 568 с.

39. Семенов О. Культура наукової української мови: навч. пос. / за ред. Л. І. Мацько. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2008. 252 с.

40. Семенов О. М. Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика: монографія. Глухів: ГДПУ імені О. Довженка, 2008. 298 с.

41. Сербенська О. Культура усного мовлення: практикум: навч. пос. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.

42. Соппер П. Основы искусства речи. Москва: Агентство «Яхтсмен», 1995. 416 с. 168

43. Спанатій Л. С. Риторика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ін Юре, 2008. 144 с.

44. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [зб. наук. праць за матеріалами наук. семінару] ; за ред. Т. А. Космеди. – Львів : ПАІС, 2007. – 267 с.

45. Хоменко І. В. Еристика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 280 с.

46. Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве. Москва: Наука, 1972. 471 с.

47. Чибісова Н. Г., Тарасова О. І. Риторика. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 228 с.

48. Яци Н. Д. Риторична компетентність як складова професійної компетентності соціального педагога / Н. Д. Яци // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2014. Вип. 33. – С. 174-182 – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvprfu_2014_33_22.